

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ  
ЗАОЧНОЇ ТА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ**

Кафедра туризму

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА**

Ступінь вищої освіти **БАКАЛАВР**

на тему **“СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ  
ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ СФЕРИ ТУРИЗМУ  
В УКРАЇНІ”**

Виконала: здобувачка вищої освіти  
IV курсу, групи Тур-43зСП  
спеціальності 242 Туризм  
(шифр і назва спеціальності)

освітньої програми Туризм

АДАМ Юлія Костянтинівна  
(прізвище, ім'я, по-батькові)

Керівник к.е.н., доцент Світлана БУГІЛЬ  
(наук.ступ., вчене звання, ім'я та прізвище)

Рецензент: \_\_\_\_\_  
(ім'я та прізвище)

**ЛЬВІВ 2023**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**  
**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**  
**ЗАОЧНОЇ ТА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ**  
Кафедра туризму

Ступінь вищої освіти Бакалавр

Галузь знань 24 Сфера обслуговування  
(шифр і назва)

Спеціальність 242 Туризм  
(шифр і назва)

Освітня програма Туризм  
(назва ОП)

**ЗАТВЕРДЖУЮ**  
**Завідувач кафедри**

туризму  
(назва кафедри)

(підпис)

Оксана КРУПА  
(ім'я та прізвище)

“ \_\_\_\_\_ ” \_\_\_\_\_ 20\_\_ року

**З А В Д А Н Н Я**  
**на кваліфікаційну роботу здобувачки вищої освіти**

Адам Юлії Констянтинівни

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи ”Сучасний стан та перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні”

керівник роботи Світлана БУГІЛЬ, к.е.н., доцент  
(ім'я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЛНУП від “ 25 ” квітня 2023 р. № 118/к-с

2. Строк подання здобувачем роботи до 4 грудня 2023 року

3. Вихідні дані до роботи: вітчизняні та зарубіжні законодавчі й нормативно-правові акти з питань розвитку туристичного бізнесу, аналітичні та статистичні матеріали Державної служби статистики України, Національної туристичної організації України та Державного агентства розвитку туризму, матеріали всеукраїнських і міжнародних конференцій, результати наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних учених, методичні рекомендації до виконання кваліфікаційних робіт

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити)

**Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ**

- 1.1. Туризм як складова економічного комплексу
- 1.2. Ресурсні складові та потенціал розвитку сфери туризму
- 1.3. Міжнародний досвід розвитку сфери туризму в післявоєнних умовах

**Розділ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ**

- 2.1. Аналіз сучасного стану розвитку сфери туризму в Україні
- 2.2. Оцінка прямих втрат туристичного бізнесу України в умовах війни
- 2.3. Вплив туристичної діяльності на навколишнє середовище

**Розділ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ СФЕРИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ**

- 3.1. Шляхи розвитку туристичної сфери України в умовах післявоєнного відновлення
- 3.2. Перспективи розвитку незвичайних видів туризму на території України після

закінчення російсько-української війни

- 3.3 Посилення ролі туризму як способу психологічної реабілітації для громадян України

#### Розділ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ

- 4.1. Аналіз стану охорони праці і заходи покращення виробничої санітарії і гігієни праці у підприємствах та організаціях туристичної галузі
- 4.2. Пожежна безпека
- 4.3. Інструкція з охорони праці для менеджера з туризму

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень): рисунок, таблиці, схеми

#### 6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Ім'я, прізвище та посада консультанта	Підпис, дата		Відмітка про виконання
		завдання видав	завдання прийняв	
Стан охорони навколишнього середовища				
Охорона праці				

7. Дата видачі завдання “ 26 ” квітня 2023 року

### КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Відмітка про виконання
1.	Отримання завдання для написання кваліфікаційної роботи.	26.04.2023 р.	
2.	Розробка та затвердження плану кваліфікаційної роботи, ознайомлення з літературними джерелами за темою, збір практичних матеріалів	до 30.05.2023	
3.	Написання вступу і I розділу	до 30.06.2023	
4.	Написання II розділу	до 25.09.2023	
5.	Написання III розділу	до 25.10.2023	
6.	Написання IV розділу і висновків	до 10.11.2023	
7.	Оформлення кваліфікаційної роботи і подання науковому керівнику для написання відгуку	до 20.11.2023	
8.	Перевірка тексту кваліфікаційної роботи на унікальність. Скерування на зовнішню рецензію	до 24.11.2023	
9.	Представлення кваліфікаційної роботи на кафедрі	04.12.2023	
10.	Захист кваліфікаційної роботи перед Екзаменаційною комісією	14.12.2023	

Здобувачка вищої освіти \_\_\_\_\_

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Керівник кваліфікаційної роботи \_\_\_\_\_

(підпис)

(ім'я та прізвище)

**УДК 338.48(477):338:246.8**

Адам Ю.К. Сучасний стан та перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні: кваліф. робота за спеціальністю “Туризм”. Львів : ЛНУП, 2023. 81 с. На правах рукопису.

Обсяг роботи становить 81 сторінка, включаючи 4 таблиці, 16 рисунків, 50 джерел.

У роботі висвітлені теоретичні засади формування та розвитку сфери туризму, зокрема, розкрито сутність сфери туризму як складової економічного комплексу та її ресурсні складові, описано міжнародний досвід розвитку сфери туризму в післявоєнних умовах, а також висвітлено сучасні методи та підходи до оцінювання потенціалу розвитку туристичної галузі.

Проведено аналіз тенденцій та проблем розвитку туристичної сфери України в сучасних умовах. Зроблено оцінку прямих втрат туристичного бізнесу України в умовах війни.

Запропоновано перспективні напрямки післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. Окреслено перспективи розвитку незвичайних видів туризму на території України після закінчення російсько-української війни. Науково обґрунтовано необхідність посилення ролі туризму як способу психологічної реабілітації для громадян України.

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b>	<b>6</b>
<b>Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ</b>	<b>9</b>
1.1. Туризм як складова економічного комплексу	9
1.2. Ресурсні складові та потенціал розвитку сфери туризму	12
1.3. Міжнародний досвід розвитку сфери туризму в післявоєнних умовах	19
<b>Розділ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ</b>	<b>23</b>
2.1. Аналіз сучасного стану розвитку сфери туризму в Україні	23
2.2. Оцінка прямих втрат туристичного бізнесу України в умовах війни	31
2.3. Вплив туристичної діяльності на навколишнє середовище	38
<b>Розділ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ СФЕРИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ</b>	<b>43</b>
3.1. Шляхи розвитку туристичної сфери України в умовах післявоєнного відновлення	43
3.2. Перспективи розвитку незвичайних видів туризму на території України після закінчення російсько-української війни	50
3.3. Посилення ролі туризму як способу психологічної реабілітації для громадян України	55
<b>Розділ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ</b>	<b>64</b>
4.1. Аналіз стану охорони праці і заходи покращення виробничої санітарії і гігієни праці у підприємствах та організаціях туристичної галузі	64
4.2. Пожежна безпека	68
4.3. Інструкція з охорони праці для менеджера з туризму	70
<b>ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ</b>	<b>73</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</b>	<b>76</b>

## ВСТУП

До початку повномасштабної військової агресії російської федерації проти України туризм мав потужний регіональний та національний ресурсний потенціал. У країні сформована та функціонує система внутрішнього туризму, яка багатопланово поєднує переваги соціальної, гуманітарної та економічної сфер, орієнтуючись на інтереси, потреби та бажання туристів. Водночас органи державної влади та органи місцевого самоврядування забезпечують реалізацію національної та регіональної туристичної політики. Туризм є ключовим елементом захисту природної та культурної спадщини.

Доходи від туризму до війни складала значну частину бюджету України. Саме туризм був рушійною силою розвитку різноманітних інфраструктурних зв'язків, у тому числі торговельних підприємств. Це надавало багато можливостей для працевлаштування та заробітку, створюючи умови для роботи з галузевими компаніями, які співпрацюють із туристичним сектором.

Економічний і соціальний вплив туризму є комплексним:

- збільшення місцевих доходів;
- розвиток виробничої й соціальної інфраструктури туристичних центрів;
- розвиток галузей, пов'язаних з виробництвом туристичних послуг;
- сприяння розвитку культури та народних промислів;
- сприяння зайнятості населення.

Проте, в умовах війни чи правильно говорити про розвиток туризму. Але важливо, як для економіки, так і для суспільства, зберегти хоч якусь активність. Після того, як важкі часи минуть, необхідно буде спрямувати зусилля на його відновлення.

Використання туризму для сприяння відновленню територій, зруйнованих військовими операціями, може бути перспективним. Туризм може допомогти відновити зруйновані війною райони країни, формуючи та реалізуючи подорожі до територій, які оговтуються від війни.

Беручи приклад України, з її величезними туристичними ресурсами, вона

може надати повний спектр туристичних вражень. Зокрема темний туризм, який, на жаль, також неминуче супроводжує постконфліктні ситуації.

Популярністю можуть користуватися також екскурсії місцями бойових дій, для іноземних туристів можна пропонувати етнокультурні та культурно-пізнавальні, ностальгійні тури, тури «пам'яті» тощо.

Безсумнівним є те, що будь-який військовий конфлікт змінює культурні орієнтири та створює нові туристичні «магніти». Прикладами країн, які відновили і прискорили розвиток туризму після війни, є Кіпр, Ізраїль, Боснія і Герцеговина, Єгипет та інші країни.

Метою кваліфікаційної роботи є аналіз сучасного стану та перспектив післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні.

З метою досягнення мети роботи були сформульовані такі завдання:

- дослідити теоретичні засади формування та розвитку сфери туризму;
- проаналізувати сучасний стан розвитку туристичної галузі України;
- провести оцінку втрат українського туристичного бізнесу в умовах війни;
- визначити перспективи післявоєнного відновлення вітчизняної сфери туризму.

**Об'єктом** дослідження є вітчизняна туристична галузь.

**Предметом** дослідження є процес розвитку туристичної галузі України в сучасних умовах.

**Інформаційну базу дослідження** становлять нормативно-правова база України, статистичні дані Державної служби статистики, аналітичні звіти, підручники, навчальні посібники, монографії, наукові публікації, матеріали науково-практичних конференцій, інтернет-джерела, власні дослідження.

**Методи дослідження.** У процесі дослідження для комплексного вирішення поставлених цілей і завдань використовувалися загальнонаукові методи та методи спеціального наукового пізнання. Для досягнення поставленої мети застосовано діалектичні пізнавальні методи вивчення і систематизації основних принципів та понять. Методи аналізу, синтезу та

порівняння використано для вивчення сучасного стану туризму. Для виявлення основних тенденцій розвитку вітчизняного туризму після війни було застосовано системний і абстрактно-логічний підхід. Для наочного представлення матеріалу використовувався графічний метод. Для теоретичного узагальнення результатів дослідження та формування висновків використано системно-структурний метод.



# РОЗДІЛ 1

## ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ

### 1.1. Туризм як складова економічного комплексу

Сьогодні туризм є комплексним та різноманітним, існує між різними секторами економіки та допомагає вирішувати соціально-економічні, політичні та екологічні проблеми.

Процес розвитку туризму є особливо актуальним для національної економіки, оскільки поліпшення загальної соціально-економічної ситуації може відбуватися саме завдяки багатогранності туризму. Так, завдяки галузі туризму можна розвивати близько 50 споріднених, на одного туриста можуть працювати 10 осіб, а організація робочого місця в туризмі в 20 разів дешевше, ніж у промисловості [47].

Сьогочасний туризм – сфера соціально-економічної групи, котра в багатьох країнах світу стала галуззю бурхливого розквіту. Зараз кожне сьоме робоче місце відводиться туристичній індустрії.

Сучасний туризм став бурхливою галуззю в багатьох країнах світу. Кожне сьоме робоче місце зараз відведено в індустрії туризму. Згідно з аналітичними показниками Світової організації торгівлі (СОТ), у 2020 році кількість міжнародних туристів сягнула 1,6 мільярда, що втричі більше, ніж у 2000 році. Щоденні витрати туристів (без урахування авіатранспорту) досягнули 5 мільярдів доларів на день.

Covid-19 дуже негативно вплинув на ринок туристичних послуг, але на сьогоднішній день ситуація значно покращилась. Проте російсько-українська війна значно поглибила проблему розвитку міжнародного туризму, як в Україні так і в інших країнах.

Вивчення впливу туризму на національні економіки демонструє необхідність розвитку туризму на глобальному економічному рівні, внутрішньому та регіональному. Міжнародні та вітчизняні експерти регулярно

проводять дослідження на цю тему, але існують певні розбіжності через протилежність поглядів.

Одним із перших, хто дав визначення поняттю «туризм», був австрійський економіст Герман фон Шредер у 1910 році. Він пояснив це як «загальну суму дій, переважно економічної сутності, що мають безпосереднє відношення до в'їзду, проживання та пересування іноземців всередині і за межами певної держави, міста або регіону».

У 1954 році Організація Об'єднаних Націй визначила термін «туризм» як рекреаційну діяльність, яка впливає на фізичний розвиток людей і покращує здоров'я поза межами постійного місця проживання.

Основа сучасного визначення туризму була схвалена на Конференції ООН з туризму та міжнародних подорожей (Рим, 1963) і схвалена Гаазькою декларацією з туризму (1989) та Конференцією Всесвітньої туристичної організації ООН зі статистики подорожей і туризму (Оттава, 1991). Згідно даних рекомендацій туризм визнаний найважливішим видом діяльності в сучасному суспільстві, стаючи важливою формою використання вільного часу та основним інструментом політики, економіки, культури та міжособистісних стосунків.

У 1993 році Статистична комісія Організації Об'єднаних Націй визначила туризм як діяльність, під час якої люди залишаються протягом одного року в місцях за межами свого звичайного середовища з різними цілями [24].

Туризм в Україні, як невід'ємна частина економіки, виконує багато важливих соціальних функцій: духовну, оздоровчу, медико-біологічну (лікування та оздоровлення в санаторно-курортних закладах, зняття психологічної та фізичної втоми людей), культурну та соціальну, екологічну, освітню (потреба пізнання світу та навколишнього середовища та своєї ролі в ньому). Отже, туризм є формою дозвілля, яка сприяє відновленню трудових ресурсів і працездатності, сприяє раціональному використанню неробочого часу, відіграє важливу роль у діяльності громадян і підвищенні рівня життя, сприяє відновленню трудових ресурсів і працездатності.

Стратегічні завдання та напрями розвитку індустрії туризму:

1. Виробництво та продаж туристичних продуктів (послуг), включаючи тісно пов'язані продукти, організовані за допомогою ефективного маркетингу.
2. Захист навколишнього середовища, культурної та історичної спадщини, які вважаються основою матеріального туристичного потенціалу та становлять характерну сферу діяльності.
3. Отримання статусу галузі, яка створює можливості для недорогих робочих місць і забезпечує високу продуктивність, а також допомагає отримати швидку віддачу від інвестицій.
4. Забезпечення високих конкурентних переваг в процесі інтеграції та глобалізації.
5. Синергетичні зв'язки між різними видами діяльності людини, особливо в регіональному масштабі.

Тому туризм має велике значення в суспільстві та є важливою складовою суміжних галузей: транспортної інфраструктури, готельного господарства та громадського харчування, сфери послуг, торгівлі, продажу сувенірної продукції, зв'язку, банківської справи, будівництва тощо.

В економічній сфері країн та їх територій туризму надається пріоритетне значення для забезпечення прибуткового та раціонального використання природних, екологічних, історико-культурних, пізнавальних та інформаційних ресурсів із збереженням їх самобутніх атрибутів [34].

Деякі вітчизняні вчені пояснюють просторову систему послуг як частину економічного простору відокремлену за функціональними зв'язками між виробниками та споживачами послуг різного виду та ступеня періодичності [23].

За їх судженнями, метою створення такої системи є розвиток і структуризація економічного середовища з урахуванням не лише розміщення суб'єктів, а й зв'язків між ними. А об'єктивною базою генерування є екістична система конкретного регіону [23].

У більш широкому розумінні туризм – це великий комплекс, що включає

різноманітну економічну діяльність (фінанси, маркетинг, інформаційне забезпечення), яку здійснюють його провідні суб'єкти (банки, страхові і транспортні компанії, підприємства громадського харчування та розміщення тощо) для задоволення потреб туристів у відпочинку, розвагах, основних послугах тощо [26].

Журба І. вважає, що під «індустрією туризму» слід розуміти «консорціум» регіонально відокремлених і незалежних туристичних економічних одиниць, які мають необхідну матеріально-технічну базу та орієнтовані на виробництво та реалізацію туристичних послуг і товарів [15].

Водночас науковиця вважає, що туризм слід розглядати як великий, самостійний міжгалузевий господарський комплекс у межах національної економіки, оскільки туристична сфера поєднує в собі всі інші галузі й охоплює не звичну вертикальну площину, а весь горизонтальний простір, у якому містяться організації для зайнятості у різноманітних галузях.

Науковець І. Давиденко вважає, що туризм у процесі свого розвитку має самостійний суб'єкт – систему дозвілля. Він пояснює це як складне, частково підпорядковане утворення, що складається з об'єктів виробництва рекреаційного продукту, що включає безліч підсистем: відпочинково-оздоровчі комплекси, природні комплекси, матеріально-технологічну базу, рекреаційну та допоміжну інфраструктуру, рекреаційно-допоміжну інфраструктуру, персонал для надання послуг туристам та агентства менеджменту [12].

На нашу думку, призначення рекреаційних систем на певних територіях полягає в тому, що вони поєднують економічні, соціальні та екологічні аспекти, пов'язані з кількома видами діяльності в економіці та мають прямий і опосередкований вплив на покращення економіки території.

## **1.2. Ресурсні складові та потенціал розвитку сфери туризму**

Стрімкий розвиток соціально-економічних процесів, зміцнення міжнародних і комерційних зв'язків, підвищення рівня життя і збільшення

потреби у відпочинку, зростання рекреаційних і культурних потреб туристів, а також багаті туристично-рекреаційні ресурси України зацікавили науковців туристично-рекреаційною діяльністю. Насамперед необхідно вивчити наявний потенціал кожного регіону і на цій основі сформувати конкурентні переваги регіону, який зі свого боку має можливість обслуговувати туристичний ринок.

Під поняттям «потенціал» у сучасній літературі (від лат. *potencial* – сила, міць) розуміють можливість, сукупність резервів, запасів і ресурсів, які можна використати з будь-якою метою [6].

Потенціал має багато форм, які разом виражають його суть:

- визначає тенденції різних видів діяльності та досягнення цілей;
- показує ступінь реального використання і застосування наявних можливостей;
- потенціал – це ресурс для розвитку речей у майбутньому, створення нових можливостей у процесі [27].

Дослідженню визначення поняття «потенціал» присвячені праці багатьох авторів, найцікавіші з яких В. М. Архангельського, А. В. Дроздова, А. І. Ейтінгона, Н. Т. Ігнатенко, Н. В. Моральнової, С. І. Дорогунцової та ін. Проте різні точки зору авторів породжують багато дискусійних питань і протиріч, як на рівні самого поняття, так і історико-культурних елементів, явищ, подій, об'єктів, які можуть бути використані в процесі формування та «випуску» туристичного продукту. Туристичні ресурси є одним із найважливіших активів туристично-відпочинкового потенціалу певного регіону і входять до складу туристичного продукту. Вони є частиною мотиваційної основи вибору туристичних послуг. Окремі автори також підкреслюють, що практично всі умови та ресурси певної дестинації за відповідних умов можуть брати участь у туристичній діяльності [36].

У Законі України «Про туризм» під «туристичними ресурсами» розуміється таке: «...пропоновані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної власності, а також є основою для формування

Національного туристичного продукту» [18].

На сьогоднішній день вчені та експерти туристичної індустрії поєднують обидві сторони діяльності та комплексно використовують ці поняття. За визначенням українського географа М. П. Крачило, рекреаційні ресурси – це об'єкти та явища природного і штучного походження, придатні для активного дозвілля, сприяють підвищенню працездатності, відновленню фізичних і психічних сил людини [19].

Туристично-рекреаційний потенціал є одним із найбільш вживаних понять у сфері туризму, але питання, що визначають сутність цього поняття, залишаються актуальними і сьогодні. Дослідження туристичного потенціалу регіону відображено в працях вітчизняних та зарубіжних авторів: М. П. Бутко, І. В. Бережної, С. В. Дутчак, Є. П. Крупочкиної, М. А. Лось, Н. В. Святохо, А. А. Тельцової, Н. В. Шабалінової.

У роботі Н.В. Шабалінової дається таке визначення туристично-рекреаційного потенціалу: «...сукупність туристично-рекреаційних ресурсів, їх територіальний склад і умови, що сприяють задоволенню потреб людей у туристично-рекреаційній діяльності» [6].

Найбільш ґрунтовним є підхід вченого Н. В. Святохо, згідно з яким туристично-рекреаційний потенціал певної території розглядається як поєднання чотирьох найважливіших складових: природних ресурсів, історії та культури, економіки, суспільства, спільних відносин [6].

Природно-ресурсний компонент – це властивості природних систем, які можна успішно використовувати та без ризику самоушкодження під час туризму та рекреаційної діяльності.

Історико-культурна складова окреслює можливості розвитку туристичної діяльності на основі історико-культурної спадщини певної території.

Економічна складова є складовою частиною економічного потенціалу регіону і характеризує його здатність виробляти та просувати туристичний продукт. Сюди включають інвестиції, загальну туристичну інфраструктуру, інформаційні можливості, процедури управління [25].

Соціальна складова характеризує пропозицію робочої сили, яка надає туристичні послуги в регіоні.

Від попередніх науковців відрізняється думка Н. В. Корж та Д. І. Басюка, які стверджують, що до складових системи, яка забезпечує туристично-рекреаційний потенціал, належать: ресурсний потенціал, робоча сила, фінансування, маркетингові компанії, інноваційні технології [12]

Французький економіст П. Дефер не зараховує приміщення для обслуговування до ресурсів туризму, оскільки такі об'єкти лише дозволяють використовувати ресурси, але не є метою туризму. Він класифікує ресурсні можливості таким чином:

- гідром – водні ресурси, включаючи водойми;
- фітом – природні ресурси, в тому числі земельні (ліси, гори, національні парки);
- літом – включає все, що створене руками людини, що приваблює туристів: не тільки архітектура, а й прості житла, етнографічні села, аеропорти, обсерваторії тощо.
- антропом – включає всі види людської діяльності, які становлять інтерес для відвідувачів, незалежно від місця розташування. Цими елементами є самі люди, давня діяльність предків, звичаї, традиції, музика [6].

Нижче наведено одну з нових і найпоширеніших класифікацій туристично-рекреаційних ресурсів (рис. 1.1).

Природні ресурси життєво важливі для процвітання туризму та мають велике економічне значення. Вони поділяються на такі групи:

1. Класифікація за місцем походження:

- неживі природні ресурси (наприклад, клімат);
- біологічні природні ресурси (тваринний і рослинний світ);
- ті місця (території, місця), які є привабливими.

Природні ресурси життєво важливі для процвітання туризму та мають велике економічне значення. Вони поділяються на такі групи:

1. Класифікація за місцем походження:

- неживі природні ресурси (наприклад, клімат);
- біологічні природні ресурси (тваринний і рослинний світ);
- ті місця (території, місця), які є привабливими.



Рисунок 1.1 – Класифікація туристично-рекреаційних ресурсів

Джерело: побудовано автором

Природні ресурси також вирізняються за характером приєднання їх до туристичної діяльності. Такими ресурсами можуть бути, наприклад, ті, які можна сприйняти лише очима (краєвиди чи ландшафти), або ті, які безпосередньо задіяні в галузевій діяльності [12].

Історико-культурні ресурси – це надбання історичних реліквій, матеріальної культури та духовної культури, що сформувалися протягом періоду історичного розвитку в межах певного географічного простору.

Окрім зазначених вище історико-археологічних та мистецьких творів, до них відносяться також пізнавальні (наприклад, місця, пов'язані з життям видатних людей), етнографічні (традиції, національна кухня), події



(фестивалі та свята, присвячені вшануванням пам'яті історичним подіям).

Серед соціально-економічних ресурсів виділяють інформаційні можливості. Це певні типи інформаційних повідомлень про певний об'єкт або місцевість, які використовуються безпосередньо під час подорожей або екскурсійних послуг [36].

Туристично-рекреаційний потенціал є більш важливим поняттям, ніж туристично-рекреаційні ресурси. Адже для здійснення туристичної діяльності та організації відпочинку недостатньо мати хороші кліматичні умови, кілька пляжів і пам'яток культури. Отже, виходячи з висновків, зроблених раніше, потенціал полягає не лише в природних ресурсах, а й у транспорті, інфраструктурі та інформаційних системах, за допомогою яких певні види туризму можуть стати повсюдними.

Рекреаційно-туристичний потенціал території має певні характеристики, що визначають її придатність для туристичної діяльності:

- складається з природних компонентів, які є основою для розвитку туризму. У тому числі комфортні кліматичні умови, гідрологічні ресурси, привабливість ландшафтних споруд та екологічний стан навколишнього середовища;
- за соціально-історичними цінностями, які сформовані враженням від діяльності попередніх поколінь, у вигляді пам'яток культури;
- за трудовим фондом, що визначається чисельністю робітників і якістю їх обслуговування;
- характеризується як економічний центр, де функціонує управління сфери розваг, відповідно до свого виробничого потенціалу, що забезпечує якісну матеріально-технічну базу та інфраструктуру галузі;
- імідж території за уявленнями та враженнями туристів.

Туристичний ринок народжувався в міру зростання інтересів і потреб суспільства. Це територія, яка задовольняє потреби туристів у туристичних та розважальних послугах. Туристичний ринок формується шляхом одночасного об'єднання виробників і посередників туристичних ресурсів, видів діяльності та

споживачів, які безпосередньо користуються наданими послугами та подорожують до місць розміщення туристичних і розважальних ресурсів. Різноманітні ресурси забезпечують умови для формування туристичного попиту та пропозиції. До видів туризму, які здійснюються за допомогою існування туристично-рекреаційних ресурсів, належать: культурно-дозвіллевий, лікувально-оздоровчий, спортивний, екстремальний, паломницький, водний, зелений та ін. Таким чином, сам потенціал ринку, безумовно, змінюється в залежності від типу туризму.

Крім перерахованих вище умов, існують і інші умови формування туристичного ринку:

- демографічний процес;
- матеріально-соціальне забезпечення мешканців;
- освітній рівень громадян;
- тривалість відпусток;
- населення та зайнятість;
- інші.

Враховуючи відносну однорідність різних регіонів і територій, швейцарські експерти запропонували наступний перелік факторів формування ринку туристичних послуг регіону:

- приміські перевезення;
- транспортні засоби на місці;
- спосіб і комфортність забезпечення житлової площі;
- час, виділений на відпочинок і оздоровлення;
- маршрути проїзду та відстані між зупинками;
- дані про мобільність населення та туристичних ресурсів [33].

Але найважливішими факторами для туристів є специфічні фактори туристичного продукту та його відмінності на регіональному рівні, які найбільш міцно закріпилися на конкретній території і визначають її привабливість. Це дозволить будь-якому регіону виділитися серед інших регіонів і бути конкурентоспроможним.

Значний вплив на розвиток туристично-рекреаційних ресурсів має сезонність, тому дослідження факторів її впливу мають враховувати розквіт ресурсних можливостей у певну пору року.

Інші фактори можуть бути факторами, які іноді або завжди впливають на ресурсний потенціал, тому існують постійні та ситуаційні впливи. Перший включає екологічні аспекти на глобальному рівні, другий можна віднести до сезонності, оскільки цей фактор повторюється регулярно [26].

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що класифікація туристично-рекреаційного потенціалу та виявлення факторів впливу на формування ринку туристичних послуг (з усіма необхідними ресурсними резервами) сприятиме подальшим дослідженням та виборі варіантів оцінки територіального потенціалу.

### **1.3. Міжнародний досвід розвитку сфери туризму в післявоєнних умовах**

В умовах російсько-української війни вітчизняний туризм зазнав величезних втрат, з одного боку майже відсутній потік туристів, а з іншого – втрата туристично-рекреаційного потенціалу території, яка була окупована та постраждала внаслідок військових дій країни. Відновлення вітчизняного туризму після війни вимагає великих капіталовкладень та активного сприяння туристичним потокам.

Враховуючи досвід країн, які пройшли шлях після військового відновлення, в Україні очікується відновлення туризму, а також з'являються нові можливості розвитку нових видів туризму, пов'язаних з військовими діями та пам'яттю про всіх загиблих.

Наприклад, Єгипет шаленими темпами розвиває туризм. У 2019 році країну відвідали майже 15 мільйонів туристів. Але між 1967 і 1970 роками країна боролася за контроль над Синайським півостровом, який раніше був окупований Ізраїлем. Конфлікт завершився домовленістю про припинення вогню і без територіальних змін. Перемир'я протягом 3 років. У 1979 році було

підписано мирний договір, а в 1982 році Ізраїль вивів свої війська. Крім того, Єгипет активно працює над підвищенням безпеки туристів, що важливо для підвищення туристичної довіри та привабливості країни. В даний час Єгипет посідає перше місце серед африканських країн за кількістю іноземних туристів і доходами від туризму. Тому можна сказати, що Єгипет досяг успіху в розвитку туризму після війни з Ізраїлем, завдяки комплексній стратегії розширення та модернізації інфраструктури, зміцненню безпеки, підвищенню привабливості туристичних атракцій, активній рекламі. Сьогодні мало хто з приїжджих пам'ятає про бойові дії, що точилися в країні. Туристи їдуть до Єгипту, щоб відпочити на березі моря, досліджувати унікальний кораловий підводний світ, на власні очі побачити всесвітньо відомі піраміди та стародавній Луксор. Звісно, варто пам'ятати, що війна завжди носить втрати та руйнує все. Але життя має тривати і подорожі також.

Міста Сараєво та Мостар у Боснії та Герцеговині також є прикладами країн, які успішно відновили свою індустрію туризму після війни. Хоча сліди конфлікту залишилися, історичні центри міст і центральні туристичні зони були відновлені. Щоб задовольнити потреби туристів у послугах пізнавального, культурного, ностальгічного та темного туризму, туристам надають доступ до приватних виставок фотографій конфліктних подій та екскурсійних турів.

Наступний яскравий приклад – Хорватія – країна з неймовірними ландшафтами та цікавими географічними особливостями. Під час війни в 1990-х роках туристична галузь країни майже зупинилася. Але розвиток недорогих авіаліній, комфортного та доступного житла, прекрасних пляжів і круїзних ліній допомогли індустрії туризму пізніше відновитися та розвиватися.

У Хорватії більше 1000 островів, 66 з яких заселені. Завдяки цій географічній особливості ця країна приваблює туристів, які раніше знали тільки грецькі острови. Хорватські пляжі починають отримувати «блакитні прапори» за екологічність і чистоту. Про розташування хорватських пляжів почали повідомляти іноземні видання, а згодом до них приєдналися блогери та соцмережі.

Свого часу Кіпр став одним із найпопулярніших туристичних напрямків після етнічних конфліктів між грецькою та турецькою громадами. Кіпр просуває туризм подібно до Хорватії: він визначив головну перевагу туризму – широко його рекламує в інших країнах. Окрім пляжного відпочинку та сонячного світла, Кіпр також пропонує багато інших цікавих видів відпочинку, таких як гольф, винний туризм, культурний туризм, релігійний туризм та багато іншого.

Ізраїль має добре відомий приклад збереження свого туристичного статусу в умовах триваючої війни з Палестиною. Ізраїльська індустрія туризму, схоже, повністю адаптувалася до триваючого військового конфлікту. Кожна війна, як-от війна в Газі в травні 2021 року, коштує Ізраїлю приблизно 0,5% річного економічного зростання. Цілі галузі були позбавлені прибутку, причому галузь туризму несе головний тягар. Туризм є важливою галуззю економіки Ізраїлю, на яку припадає 5% усього експорту та 6% робочих місць.

Багато хто вважає зразковим досвід Грузії. Адже головний висновок Міністерства туризму і курортів Грузії після війни 2008 року з РФ полягав у тому, що конфлікт робить Грузію все більш знайомою для іноземних туристів. До конфлікту лише 2-3% населення планети чули про Грузію. Після війни туризм і світове визнання Грузії різко зросли. Важливу роль також зіграв закон Грузії про підтримку розвитку вільних туристичних зон Кобулеті та Анаклія, який передбачає, що інвестори можуть купувати землю під будівництво готелів за символічну плату в один ларі. Цей профіль буде підтримуватися протягом 15 років. У цей період інвестори звільняються від податків на прибуток і майно, а держава бере на себе облаштування інфраструктури.

Цінним є досвід Німеччини в розвитку післявоєнного туризму. У міру покращення добробуту німецького народу після війни в 1960-х роках працівники середньої та високої кваліфікації були включені до рівня доходу «середнього класу», і туризм все менше і менше орієнтувався на цю соціальну групу. Адже вони можуть собі дозволити дорожчі особисті поїздки. Місія туристичного підприємства - організація якісних вітчизняних та закордонних

турів за помірними цінами для малозабезпечених громадян. Цільовими групами німецького соціального туризму є пенсіонери, молодь, студенти. Ціни зберігаються доступними завдяки субсидіям, груповим путівкам, різноманітним груповим та індивідуальним знижкам для всіх рівнів бюджету. Працівники мають можливість користуватися туристичними послугами на тих же умовах, що й інші категорії туристів. Ці заходи значно поживили внутрішній туристичний ринок. У післявоєнній Німеччині найбільшого успіху мали туристичні компанії, які орієнтувалися на масовий ринок і пакетні пропозиції.

Після Другої світової війни Японія також почала активно відбудовувати та відновлювати туристичну інфраструктуру. У 1950-х роках країна створила Міністерство туризму та почала активно популяризувати свою культуру та природні ресурси. У результаті Японія змогла залучити велику кількість іноземних туристів, що допомогло відродити її економіку та імідж в очах світу.

Після війни у В'єтнамі країна зазнала серйозних руйнувань і потребувала термінової реконструкції. У 1990-х роках В'єтнам почав активно рекламувати свої пляжі, традиційну кухню та культурні пам'ятки. В'єтнамці зуміли залучити велику кількість іноземних туристів, що дозволило їм відродити економіку та створити нові робочі місця.

Звичайно, війна в Україні не має аналогів у сучасній історії, тому неможливо провести коректну аналогію з жодною країною, яка пережила військовий конфлікт і відродила свою туристичну галузь. Не варто забувати, що бойові дії в Хорватії, Ізраїлі чи Грузії не такі руйнівні, як у нас. Те, що відбувається на українському туристичному ринку, ще не було в жодній країні, тому його відновлення буде особливим.

## РОЗДІЛ 2

### ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

#### 2.1. Аналіз сучасного стану розвитку сфери туризму в Україні

Розглядаючи сучасний стан розвитку туризму в Україні, насамперед необхідно розглядати його як складну систему, на яку впливають внутрішні та зовнішні фактори. За таких умов особливу роль у становленні туризму відіграє економічна, політична та соціальна стабільність країни.

Питання політичної стабільності є актуальним, оскільки воно безпосередньо впливає на стан галузей економіки країни, насамперед туризму. Сьогоднішня політична нестабільність та військові дії в Україні призвели до занепаду ринку туристичних послуг. Туристичний бізнес здебільшого припинив діяльність або тимчасово перейшов до інших форм, зокрема надання транспортних послуг та волонтерських послуг.

Варто зазначити, що в умовах воєнного стану основними перешкодами для нормальної роботи туристичної галузі України є:

- зменшення світових в'їзних туристичних потоків через заборону польотів в Україну та ризики для безпеки перебування в різних регіонах України;
- значна шкода туристичній інфраструктурі, а саме: готелям, музеям, театрам, історичним будівлям тощо;
- обмеженість туристичної інформації;
- відтік інвестицій з українського ринку туристичних послуг;
- система класифікації готелів та інших закладів розміщення туристів морально застаріла;
- відсутність автоматизованої системи обліку статистики туризму, за допомогою якої можна було б оцінити стан галузі, обсяги її доходів і витрат, з метою формування національної туристичної політики.

Війна в Україні також створила нові проблеми для глобального

економічного середовища та перешкоджає відновленню довіри до безпеки подорожей. Хоча в 2020 р. на Україну припадало менше 1% витрат на міжнародний туризм, закриття повітряного простору та заборона російських перевізників впливають на внутрішньо-європейський туризм. Це також спричинило відхилення у дальніх рейсах між Європою та Східною Азією, що збільшило витрати. Якщо конфлікт триватиме, світова індустрія туризму може втратити принаймні 14 мільярдів доларів доходу [8].

У структурі продажів турфірмами турів по Україні наразі переважають санаторії – на цю категорію припало 44,4% замовлень у жовтні 2022 року. На другому місці ретрит та відновлювальні поїздки в Карпати (29%). Третіми за популярністю є гірськолижні напрямки (19,5%), але тенденція до зростання спостерігається взимку. Також українці купують путівки в приморські санаторії, автобусні тури по країні, екскурсії обраними містами та спеціалізовані розважальні заходи для дітей (рис. 2.1).

### Напрямки внутрішнього туризму

Станом на початок листопада 2022



туризму

Джерело: [8]

Р

исуно  
к 2.1  
–  
Напр  
ямки  
внутр  
ішньо  
го

Що стосується зарубіжних напрямків, то турфірми продовжують організовувати авіатури з найближчих до України аеропортів, а також автобусні тури зі столиці та деяких обласних центрів. В ОАЕ, Танзанію і на



Мальдіви можна полетіти з Кракова (Польща) або Бухареста (Румунія), в Єгипет з Жешува (Польща) або Кишинєва (Молдова). Для зручності туристів наразі доступні послуги трансферу з України до двох останніх аеропортів. Автобусні тури відправляються до Туреччини та Чехії.

Однією з нових тенденцій на ринку є зростання попиту на поїздки в країни, які не видають туристичні візи громадянам рф. У список таких країн наразі входять Бельгія, Данія, Естонія, Латвія, Литва, Нідерланди, Словаччина та Чехія (рис. 2.2).

#### Країни ЄС, які заборонили туристичні візи росіянам



Рисунок 2.2 – Країни ЄС, які заборонили туристичні візи росіянам  
Джерело: [8]

Продовжує звужуватись горизонт планування подорожей – цей процес почався ще під час пандемії коронавірусу. Якщо до 2020 року українці планували свої поїздки заздалегідь: від 30 днів до року, то надалі цей час постійно скорочується. Зараз галузь фіксує зміни попиту – туристи бронюють тури фактично в останній момент, або без продуманого планування.

За статистикою Держприкордонслужби, з січня по лютий 2022 року в Україну в'їхало 825 тисяч іноземців. 280 000 протягом наступних двох місяців (березень, квітень) і 710 000 з травня по серпень. Більшість склали громадяни Угорщини, Румунії, Польщі та Молдови, понад 100 тис. представників від кожної країни. Менша кількість надходить з Білорусі, Сполучених Штатів, Туреччини, Литви, Великої Британії, Німеччини, Словаччини та Чехії.

Здебільшого це журналісти, дипломати, волонтери, громадські активісти, родичі та друзі українців. Проте вони також користуються послугами туристичного ринку, особливо закладами розміщення та харчування.

Разом з тим, слід відмітити, що активні бойові дії не завадили хасидам відсвяткувати Рош га-Шана в Умані у 2022 році. Так, 23 тисячі паломників все ж прибули до міста, подвоївши очікування влади. Наприклад, у 2020 році під час пандемії коронавірусу на свято приїхало 2,5 тисячі людей, а у 2021 році – 30 тисяч.

Загальна кількість платників податків у II півріччі 2022 року, які провадять туристичну діяльність, зменшилася на 23% порівняно з I півріччям. Кількість юридичних осіб зменшилася на 28%, а кількість фізичних осіб – на 21%. Але якщо порівнювати з довоєнними показниками за 2021 рік, то загальне скорочення сягає 36%: 45% для юридичних осіб і 32% для фізичних осіб.

У 2022 році представники туристичної галузі України сплатили податків на 1 055 101 860 тис. грн, що на 31% менше порівняно з 2021 р., коли до бюджету надійшло 2 млрд 231 млн 860 тис. грн. (рис. 2.3).

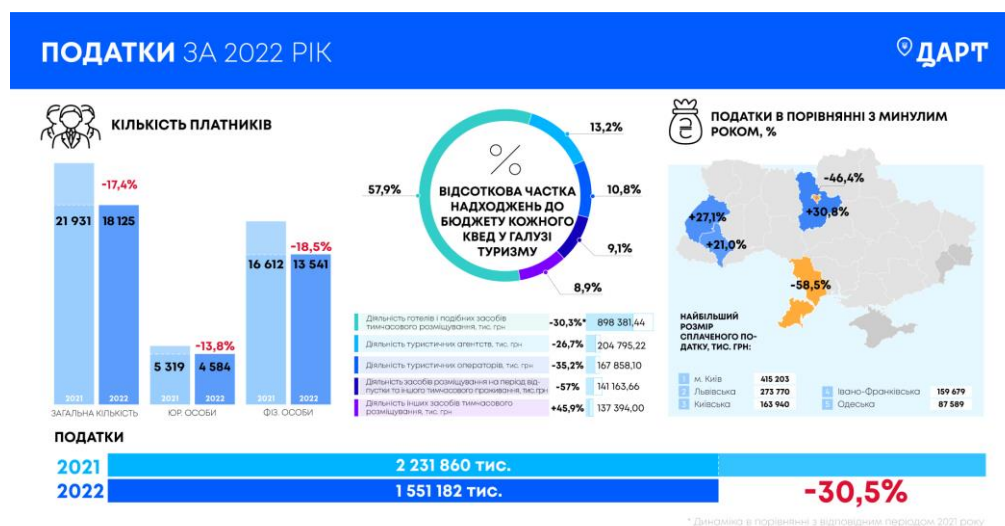


Рисунок 2.3 – Податки сплачені представниками туристичної галузі України, 2021-2022 рр.

Джерело: [14]

Загальна кількість платників податків, які здійснювали туристичну діяльність, у 2022 році зменшиться на 17%. При цьому кількість юридичних осіб зменшилася на 14%, а фізичних осіб – на 18%.

У 2022 році туроператори сплатили до держбюджету 167,858 млн гривень податків, тоді як у 2021 році цей показник становив 259,5 млн гривень.

Зростання суми сплаченого податку у 2022 році відбулося у Львівській (273 млн проти 215 млн у 2021 році), Київській (164 млн – проти майже 125 млн), Івано-Франківській (159 млн – проти майже 131 млн), областях.

Значно впали податкові надходження в Київській (на 46%) та Одеській (на 58%) областях.

Структура надходжень до бюджету туристичного збору за областями України, за період з 1 січня по 1 травня 2022 року, відображена на рис. 2.4.

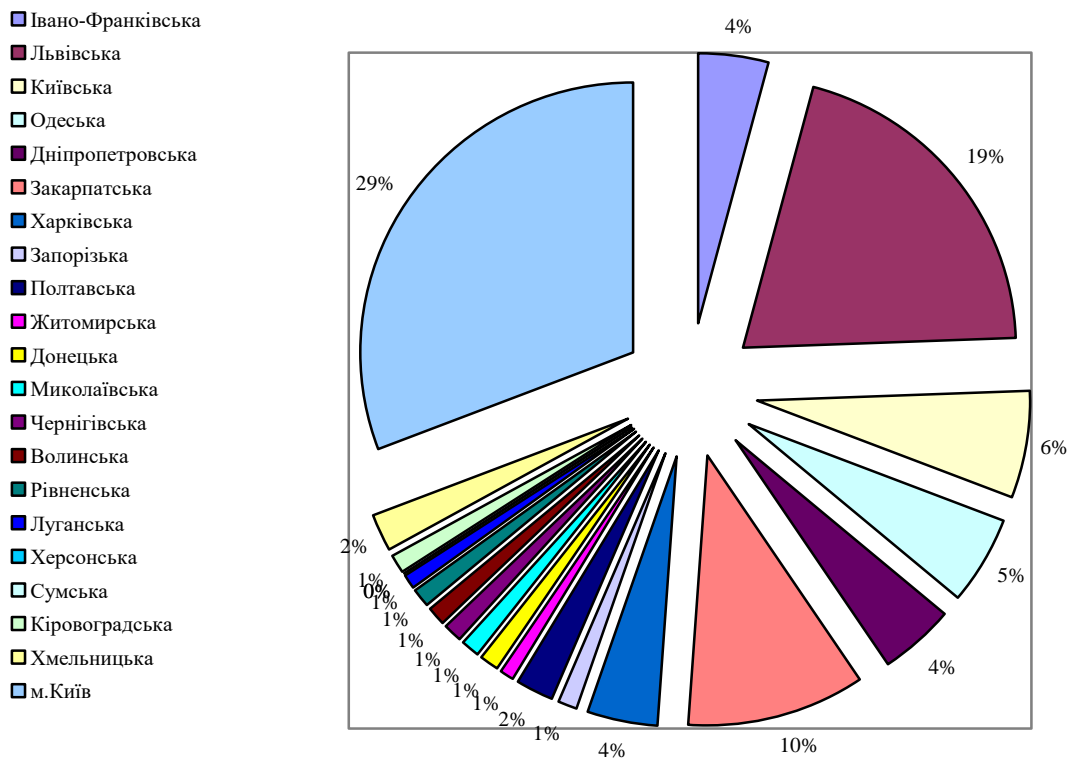


Рисунок 2.4 – Структура надходжень до бюджету туристичного збору за областями України з 01.01.2022 р. по 01.05.2022 р.

Джерело: складено автором на основі [14]

Як видно з рис. 2.5 найбільше надходжень до бюджету дають готелі та санаторії – 57%, друге місце посідають доходи від діяльності турагенств (19%),

третє – туроператори (11%). Турбази, кемпінги, дитячі табори відпочинку та приватні садиби мають низькі рейтинги – 9% та 4% відповідно.

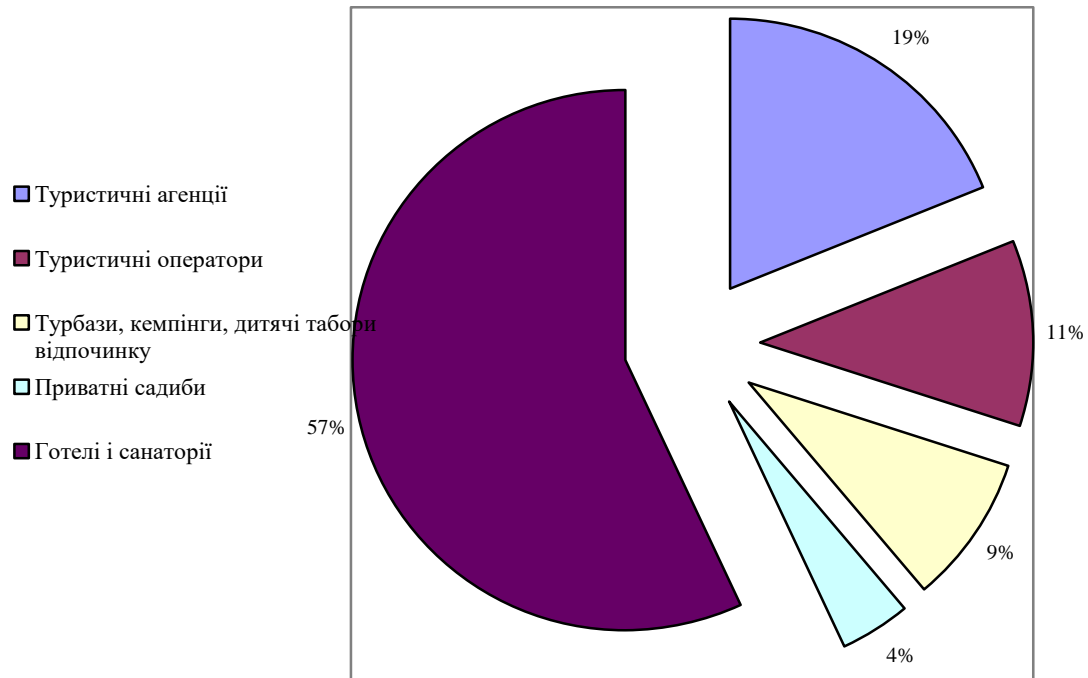


Рисунок 2.5 – Структура надходжень до бюджету різних суб'єктів у галузі туризму з 01.01.2022 по 01.05.2022 р.

Джерело: складено автором на основі [14]

Також слід відмітити, що на зменшення сплачених податків значною мірою вплинуло скорочення кількості суб'єктів туристичної діяльності в Україні. У 2022 році порівняно з 2021 роком загальна кількість туристичних підприємств усіх форм власності скоротилася на 10 %. При цьому кількість юридичних осіб зменшилася на 18%, а фізичних осіб – на 7% (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Динаміка показників кількості туристичних підприємств різних форм власності

Суб'єкти туризму в Україні	31.12.2021	01.05.2022	Відх. абсолютне	Відх., %
Юридичні особи, од.	5 238	4 316	-922	-18
Фізичні особи-підприємці, од	11 938	11 084	-854	-7
Усього	17 176	15 400	-1 776	-10

Джерело: складено та розраховано автором на основі [14]

Незважаючи на складні умови та численні виклики, спричинені жорстоким вторгненням росії, індустрія туризму України все ще приваблює та обслуговує велику кількість українських та іноземних туристів.

Туристична індустрія України адаптувалася до умов війни та поступово перейшла до інших форм бізнесу. Тепер у готелях зупиняються вже не іноземні туристи з ЄС чи Близького Сходу, а іноземні дипломати, громадські активісти, журналісти видань зі всього світу та різноманітні волонтери. Наприклад, лише у 2022 році в Україну в'їхало майже 2 мільйони іноземців, 1 мільйон із яких – під час повномасштабного вторгнення рф.

Частково відновився і внутрішній туризм. Тут найпопулярнішими серед українців стають безпечніші західні регіони України. У 2023 р. найбільше відпочиваючих подорожували до Чернівецької, Львівської та Закарпатської областей. Водночас суттєво впали доходи в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях.

У відродженні українського туризму зараз можна побачити деякі тенденції:

- головним інтересом туристів є здоровий відпочинок у санаторіях та інших подібних місцях, де можна максимально заспокоїтися від вибухів та повітряної тривоги;
- зріс запит на подорожі для однієї людини або для родини. І навпаки, групові тури стали менш популярними;
- забезпечення світлом, водою, комунікаціями та житлом – пріоритетні вимоги до готелів, хостелів тощо;

– українці бронюють подорожі здебільшого в останній момент – «на завтра», оскільки під час тотальної війни неможливо планувати заздалегідь.

Проте, у 2023 році спостерігається погіршення економічних показників туристичної індустрії. Так, за перші три місяці 2023 року податки, сплачені представниками української туристичної галузі, зменшилися на 29% порівняно з відповідним періодом 2022 року і склали 383,221 тис. грн. Порівняно з аналогічним періодом 2021 року це зменшення відбулося на 39%.

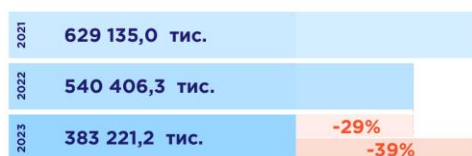
Загальна кількість платників податків, які займаються туристичною діяльністю у 2023 р., скоротилася на 34%. Кількість юридичних осіб зменшилася на 35%, а кількість фізичних осіб – на 34%. Якщо порівнювати цей показник з першим кварталом 2021 року, то загальне падіння становить 38%, при цьому юридичних осіб – на 44%, фізичних – на 36%.

Серед туристичних підприємств найбільшу частку надходжень до держбюджету – 61% сплатили готелі – 233,693 тис. грн. Однак ця сума все одно на 22% менша за аналогічний період 2022 року (299 782 тис. грн) і на 41% менше за аналогічний період 2021 року (394 576 000 грн).

За перші три місяці 2023 року частка податків, сплачених турбазами та дитячими таборами відпочинку, впала на 48%. Від цих засобів розміщення до бюджету надійшло 25 мільйонів 652 тисячі гривень податку проти 49 мільйонів 112 тисяч гривень за перші три місяці минулого року. У порівнянні з аналогічним періодом 2021 року податкові надходження впали на 78% (рис. 2.6).

## ПОДАТКИ ЗА I КВАРТАЛ 2023

ДАРТ



## КІЛЬКІСТЬ ПЛАТНИКІВ



## ВІДСОТКОВА ЧАСТКА КОЖНОГО ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ



\* тис. грн

Рисунок 2.6 – Податки сплачені представниками туристичної галузі

України, 2023 р.

Джерело: [14]

Спостерігається невелике збільшення податків (на 20%), сплачених за діяльність кемпінгів та стоянок для житлових автофургонів. Проте порівняно з 2021 роком податкові надходження від діяльності цих закладів розміщення впали на 67% .

## **2.2. Оцінка прямих втрат туристичної галузі України в умовах війни**

Індустрія туризму є однією з найбільш постраждалих від пандемії COVID-19. Тоді через карантинні обмеження закрилися аеропорти, спорожнили готелі, впав попит на послуги турфірм. У той час як сектор починає оговтуватися від коронавірусу, повномасштабне вторгнення РФ в Україну знову завдало серйозного удару по туристичній галузі.

Наразі важко повністю оцінити шкоду, завдану війною вітчизняному туризму, особливо туристичній інфраструктурі. Тільки за перший місяць війни збитки українського бізнесу перевищили загальні збитки за два роки пандемії.

На жаль, низка пам'яток історії та культури в Україні була знищена окупантами, наприклад, будівля краєзнавчого музею в Охтирці, Музей

українських старожитностей у Чернігові, садиба Попових у Запорізькій області, словацький Вятосільський монастир, Київський обласний музей зібрання творів Марії Примаченко та ін.

Всесвітня організація ООН ініціювала засідання Ради Безпеки ООН за Арріа-формулою на тему: «Знищення культурної спадщини як наслідок російської агресії проти України». У зустрічі взяли участь постійні представники різних країн при ООН, а також представники ЮНЕСКО та Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS), які нещодавно відвідали Україну. З початку військової агресії росія скоїла 423 злочини проти української культурної спадщини, і ця цифра ще не остаточна, оскільки військовий конфлікт триває.

Знищується історична та природна спадщина. Серед пошкоджених об'єктів: 128 об'єктів нерухомої культурної спадщини, які мають офіційний статус пам'ятки, 147 культових споруд (з них 50 зареєстровані як пам'ятки історії, архітектури та містобудування або цінні історичні споруди), 46 пам'ятників, присвячених історичним діячам і подіям XIX – початку XXI ст.; 33 музеї та заповідники; 59 культурних центрів, театрів і кінотеатрів; 40 бібліотек [46].

Пошкодження та руйнування нерухомої культурної спадщини внаслідок ракетних обстрілів, вибухів та артилерійського обстрілу зафіксовано у 15 областях України. Географічно це охоплює майже всю Україну від Луганської та Донецької областей на сході до Львівської області на заході, поблизу польського кордону.

На тимчасово окупованій території втрачено чимало природних туристичних об'єктів: Олешківські піски, Асканія-Нова, Кінборська коса, Джарилгач, узбережжя Азовського моря (Генічеськ і Рожеве Солоне озеро, Кирилівка, Скадовськ, Бердянськ, Очаків, частина Скіфського кургану. Також тимчасово заміновано прикордонну територію між Україною та Білоруссю, через що відпочинок на Волині та сплав річками національного парку «Прип'ять-Стохід» неможливий.



Байдужість військ агресора до культових споруд на території України яскраво свідчить про повне забуття моралі та неприйняття загальнолюдських цінностей. Російські загарбники знищили щонайменше 183 релігійні споруди в Україні від початку масового вторгнення. Зі 183 будівель, пошкоджених російською атакою, п'ять були мусульманськими, п'ять були єврейськими, а решта 173 були християнськими. Найбільше зруйнованих культових споруд було в Донецькій (45) і Луганській (40) областях, за ними йдуть Київська (34) і Харківська (25) області [42].

Чорнобильська зона, яка приваблює велику кількість вітчизняних та іноземних туристів, зацікавлених у темному туризмі, стала недоступною. Серйозно постраждала готельна інфраструктура в Чернігові, Одесі, Бахмуті. Але найгірше сьогодні – це транспортна інфраструктура, яка є частиною туристичної галузі, без якої неможливо організувати будь-яку туристичну діяльність, окрім прогулянок.

Транспортна інфраструктура Києва, Житомира, Чернігова, Сум, Харкова та інших областей пошкоджена. Згідно з оцінкою KSE за підтримки Офісу Президента України, Міністерства економіки, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерства інфраструктури та Міністерства розвитку громад та територій, збитки інфраструктури становлять: 23 800 кілометрів доріг, ремонт яких повинен обійтися в 29,8 млн доларів; 11 аеропортів (6,8 млн доларів); 6600 кілометрів колій і 41 залізничний міст (3,6 млн доларів); 295 розв'язок і мостів (1,6 млн доларів) та інша транспортна інфраструктура, яку ще належить оцінити [21].

Важливо визначити прямі втрати від руйнування об'єктів туристичної інфраструктури, а також здійснити попередню оцінку потреб у її відновленні. Інформація про збитки економіки України від війни з росією на сьогодні найбільш ґрунтовно зібрана і опрацьована спеціалістами KSE за допомогою ресурсу «росія заплатить». Втрати туристичної галузі, включно з прогнозованими непрямими втратами і потенційними витратами на її відновлення узагальнені у табл. 2.2.

Важливо визначити прямі збитки, спричинені пошкодженням об'єктів туристичної інфраструктури, і провести початкову оцінку потреб у їх відновленні. Наразі експерти KSE за допомогою ресурсів «росія заплатить» збирають та опрацьовують найретельнішу інформацію щодо шкоди українській економіці від війни з росією. У табл 2.2 підсумовано збитки туристичної галузі, включаючи прогнозовані непрямі збитки та потенційні витрати на відновлення.

Таблиця 2.2 – Оцінка прямих, непрямих втрат та потреб у відновленні туристичної галузі України станом на 13.06.2022 року

<b>Види втрат</b>	<b>Одиниця кількості</b>	<b>Первісна кількість об'єктів</b>	<b>Кількість пошкоджених об'єктів</b>	<b>Оцінка втрат, млрд. грн.</b>	<b>Оцінка втрат, млрд. дол. США</b>
Прямі збитки (зруйновано)	од.	1 876	28	0,30	0,00
Прямі збитки (пошкоджено)	од.	1 876	21	0,10	0,00
Загальна сума прямих збитків через руйнування активів туристичної галузі				0,40	0,00
Загальні прямі збитки економіки України через руйнування активів				2 600,00	95,5
% від загальних прямих збитків					0,00%
Непрямі втрати (зменшення доходів туристичної галузі)				110,80	3,80
Загальні непрямі втрати туристичної галузі				110,80	3,80
Загальні непрямі втрати економіки України				3 700,00	126,80
% від загальних непрямих втрат					3,00%
Потреба у відновленні (ремонт та відбудова об'єктів туристичної				0,40	0,00

галузі)					
Компенсація частини непрямих втрат на підтримку та відновлення підприємств туристичної сфери				11,1	0,40
Витрати на обстеження прибережної туристичної зони на предмет розмінування			2 000 000	0,9	0,00
Витрати на розмінування прибережної туристичної зони			2 000 000	4,4	0,20
Загальна попередня потреба у відновленні туристичної галузі				16,80	0,60
Загальні потреби України у відновленні				4 800,00	165,10
Загальні потреби України у відновленні (з урахуванням розмінування)					235,10
% від загальної потреби у відновленні					0,26%

Джерело: [17]

Як видно з табл. 2.2, станом на 13.06.2022 року, загальна сума прямих збитків від знищення об'єктів туризму склала 400 млн. грн., з них знищено 28 об'єктів та пошкоджено 21 об'єкт. Слід зазначити, що це стосується лише об'єктів нерухомості туристичної індустрії, без врахування культурних і релігійних споруд.

Ці втрати ще більші, якщо врахувати, що культурна та релігійна сфери тісно пов'язані зі сферою туризму. Загальні непрямі збитки в туристичній галузі, виміряні скороченням доходів від туризму, оцінюються в 110,8 млрд грн, що становить 3% усіх непрямих збитків української економіки, спричинених російським вторгненням. Крім того, відновлення туристичної

галузі України також пов'язане з витратами. Загальний попередній попит на відновлення туризму очікується на рівні 16,8 млрд. грн., що становить 0,26% від загального попиту на відновлення економіки України.

У структурі загальних економічних збитків України загальна потреба у відновленні становить 43%, непрямі економічні збитки – 33%, а прямі збитки, спричинені знищенням активів, – 24% (рис. 2.7).

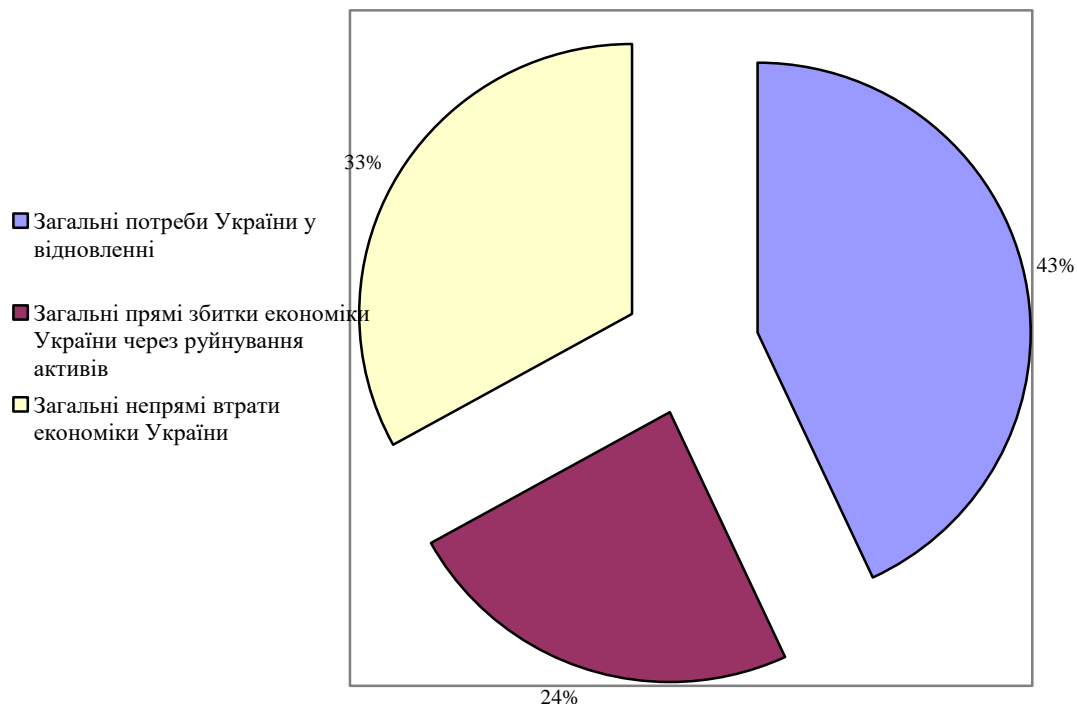


Рисунок 2.7 – Структура загальних втрат економіки України (з урахуванням потреби у відновленні) станом на 13.06.2022 року

Джерело: [17]

Якщо розглянути структуру збитків в українській туристичній галузі (рис. 2.8), то вони складаються переважно з непрямих витрат (87%) і меншою мірою з витрат на відшкодування – 13%. Виходячи з цього, вважаємо, що витрати на відновлення туризму також можна умовно поділити на прямі (відновлення та реконструкція об'єктів туристичної галузі, підтримка та відновлення туристичних підприємств для компенсації деяких непрямих

збитків, витрати на обстеження тощо) та непрямі витрати, такі як вартість відновлення/будівництва доріг, мостів, аеропортів, тобто вартість створення цих об'єктів, без яких індустрія туризму не може повністю виконувати свої функції.

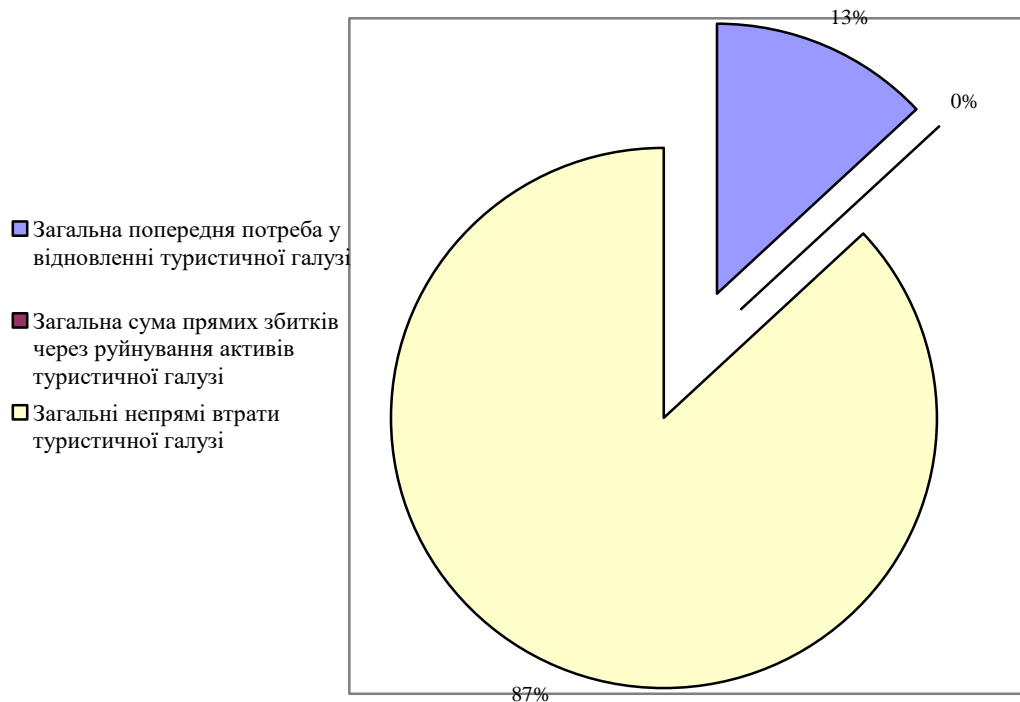


Рисунок 2.8 – Структура втрат туристичної галузі України (з урахуванням потреби у відновленні) станом на 13.06.2022 року  
Джерело: [17]

Можна сказати, що без сучасної транспортної інфраструктури в майбутньому туристична галузь України не зможе залучити вітчизняних чи навіть іноземних туристів. Беручи до уваги останнє, очікується, що витрати на відновлення туризму будуть значно вищими, оскільки вони включають витрати на відновлення багатьох інших секторів економіки.

При цьому основними можливостями для українського туризму є:

– сформувати новий імідж України як країни Європейського Співтовариства;

- скористатися перевагами світового інформаційного простору, наповненого новинами про Україну, щоб висвітлити післявоєнний туристичний потенціал країни;
- розробити інформаційні та комунікаційні стратегії, орієнтовані на міжнародний ринок туристичних послуг;
- створити умови та розробити механізми залучення інвестицій у туристичну галузь країни;
- розробити та впровадити цифрові технології у сферу туристичного обслуговування;
- створити фонд підтримки післявоєнного розвитку туризму в Україні.

### **2.3. Вплив туристичної діяльності на навколишнє середовище**

Туризм впливає на збереження й розвиток культурного потенціалу, сприяє гармонізації відносин між різними країнами та народами. Важливою функцією туризму є те, що він змушує уряди, громадські організації й комерційні структури брати активну участь у справі збереження й оздоровлення навколишнього середовища. З метою запобігання негативного впливу туризму на довкілля органи місцевого самоврядування, органи контролю, адміністрації природоохоронних установ постійно контролюють дотримання вимог природоохоронного законодавства, щоб не допустити перевищення рекреаційного навантаження і деградації природного середовища. Вплив туристичної діяльності на навколишнє середовище може бути як позитивним, так і негативним.

Позитивний вплив включає охорону і реставрацію пам'ятників природи, історії, культури, створення національних парків і заповідників, збереження лісів, захист рослинного і тваринного світу.

Негативний вплив, на жаль, більший, зокрема, це вплив на якість води в річках, озерах, морях і на якість повітря, зростання викидів шкідливих речовин транспортними засобами, самовільне розміщення тимчасових баз відпочинку,

забруднення відходами навколишнього середовища, самовільне розпалювання вогнищ. Такі види туристичного відпочинку, як полювання, риболовля, збирання рослин, завдають значної шкоди живій природі і призводять до зменшення чисельності або навіть до повного зникнення фауни та флори певних територій. Зростання населення в туристських регіонах, будівництво нових туристичних потужностей потребує залучення якомога більшої кількості природних ресурсів, що, своєю чергою, збільшує навантаження на навколишнє середовище.

Із зростанням впливу всіх цих факторів запобігти забруднень довкілля та привести цінні природні території до належного стану можна лише шляхом залучення природоохоронних інвестицій. Проте за даними державної статистики, 2020 р. в Україні інвестиції переважно спрямовувалися на охорону і раціональне використання водних ресурсів – 35,5 %, атмосферного повітря і проблем змін клімату – 34,8 % та поводження з відходами – 15,5 %. Водночас, освоєні обсяги інвестицій на охорону і раціональне використання ресурсів рослинного і тваринного світу становили лише 0,3% усіх капітальних інвестицій природоохоронного призначення, що не відповідає сучасним вимогам формування сталого соціально-економічного розвитку країни.

Проблема впливу туризму на навколишнє середовище залишається дуже актуальною і потребує регулювання, підтримки та належного контролю з боку держави.

Закон „Про охорону навколишнього природного середовища” визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

У ст. 1 цього Закону зазначено, що завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідація негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших

природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Повноваження місцевої адміністрації в галузі використання та охорони земель, природних ресурсів і охорони довкілля визначені в Законі України „Про місцеві державні адміністрації”. Відповідно до цього Закону, місцева державна адміністрація зобов'язана:

- розробляти та забезпечувати виконання затверджених у встановленому законом порядку програм раціонального використання земель, лісів, підвищення родючості ґрунтів, що перебувають у державній власності;

- розробляти, подавати на затвердження відповідної ради та забезпечувати виконання регіональних екологічних програм; звітувати перед відповідною радою про їх виконання; вносити до відповідних органів пропозиції щодо державних екологічних програм;

- вживати заходів до відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону довкілля підприємствами, установами, організаціями і громадянами;

- вносити пропозиції відповідним органам місцевого самоврядування щодо організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення.

Протягом останніх десятиріч у різних країнах розроблено програми, орієнтовані на гармонізацію відносин між туризмом і природним середовищем. Серед них: зелений туризм, екотуризм, сталий туризм. На практиці ці альтернативні напрями туризму передбачають обмеження нового туристичного будівництва, пропагування екологічних видів транспорту, впровадження екологічних технологій для найбільш поширених форм туризму (відпочинковий, піший), а також підвищення екологічної свідомості туристів і місцевих жителів.

З метою обмеження шкідливого впливу традиційних видів туризму на довкілля експерти пропонують науково розроблені методики та обмежуючі заходи. Це створення “закритих” територій – національних парків,



заповідників, заказників (їх кількість у світі на кінець 1980-х років становила понад 500 млн га); розробка методів регулювання туристичних потоків (введення квот на відвідання заповідних районів, вхід тільки для проінструктованих осіб, свідоме зменшення кількості під'їзних шляхів та утруднення доступу). Для боротьби з особливо гострою проблемою в туризмі – проблемою густоти туристичних потоків – експерти з планування у сфері туризму ввели поняття пропускна здатність та допустиме навантаження, серед яких виділяють: соціально допустиме навантаження (густина туристичних потоків, яка не зашкоджує нормальній життєдіяльності населення і самих туристів); фізично допустиме навантаження (достатня кількість місць у транспорті, засобах розміщення, пляжних площ тощо); допустиме навантаження на довкілля (наприклад, здатність природного середовища природнім шляхом переробляти стічні води, здатність природних об'єктів до самовідновлення тощо). Так, на думку експертів організації “Кіпріотські друзі землі”, максимально допустиме співвідношення між кількістю місцевого населення і туристів у сезон не повинно переважати 6:1, що досить часто порушується в популярних курортних центрах світу. Пляжні території, на думку експертів різних організацій, повинні плануватися з розрахунку від 5 до 25 м<sup>2</sup> на людину тощо.

Усі техніки, які пропонуються для зменшення негативного впливу туризму на довкілля на регіональному й національному рівнях, можна поділити на дві групи:

- макротехніки, пов'язані з плануванням об'єктів у туристичній зоні та зв'язків між ними;
- мікротехніки, пов'язані з управлінням потоками людей у самій зоні.

Макротехніки, серед яких політика “розкидання” або політика “горщиків з медом”, – створення альтернативних туристичних об'єктів та їх популяризація для відвернення туристів від особливо перевантажених туристичних центрів; зонування – визначення способів використання земель, привабливих для туристичної діяльності; розвиток “м'якого” туризму, що дозволяє тільки ті

заняття, які властиві для даного району; створення умов для відпочинку поблизу міських центрів; туристична освіта населення тощо – мають на меті оптимальний розподіл туристичних потоків між районами та формування в потенційних туристів правильного ставлення до природного довкілля.

Мікротехніки – обмеження входу на туристичні об'єкти; використання цінового механізму; обладнання туристичних маршрутів і контроль за точками доступу тощо – допомагають зменшити шкоду від туристів, які вже прибули до даного регіону.

Але проблеми взаємодії та взаємозалежності туризму й довкілля вже давно вийшли за рамки національних і регіональних інтересів і стали предметом обговорення на міжнародному рівні. Цю проблему піднімали і піднімають на більшості сучасних туристичних форумах, конференціях.

## РОЗДІЛ 3

### ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ СФЕРИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

#### 3.1. Шляхи відновлення діяльності туристичної сфери в умовах післявоєнного відновлення

Для української індустрії туризму першим ключовим питанням є те, який підхід до антикризового управління дозволить їй відновитися. Національне управління розвитку туризму запропонувало такі напрямки:

1. Створити новий контент для внутрішнього туризму, наприклад «Чому ми подорожуємо в Україну?».
2. Після війни, коли на сході України буде безпечно, міністерство має намір розвивати туризм у Донецькій та Луганській областях.
3. Планування розвитку туристичних проектів у місцях бойової слави Збройних Сил України.

На основі аналізу втрат туристичної галузі України, пов'язаних із війною, ми пропонуємо комплекс заходів щодо поступового відновлення туризму. Пропонований нами комплекс можна розділити на 5 блоків або частин, які пов'язані та доповнюють одна одну:

- 1) фінансова підтримка;
- 2) поліпшення туристичного потоку в регіонах (транспортна логістика);
- 3) оптимізація галузі (підприємства об'єднуються в кластери);
- 4) розвиток та підвищення ефективності туристичного маркетингу шляхом створення національної туристичної маркетингової організації та її філій;
- 5) секторальне (видове) покращення українського туризму.

Ці теоретичні напрямки часто взаємопроникають і їх важко відокремити на практиці, але їх аналіз дасть нам можливість використовувати міждисциплінарні дослідження та, зокрема, генерувати синергетичний вплив на кожний з них зокрема.

Першу основну роль ми відводимо на фінансову підтримку, тому що за два роки існування туристичного бізнесу під час COVID-19 вони виснажили свої заощадження і багато з них виживали за рахунок кредитів.

У майбутньому фінансова спроможність країни та спроможність населення сплачувати абонентську плату будуть обмежені. Це серйозно ускладнить будь-які державні чи приватні варіанти фінансування, тому міжнародна допомога повинна зосереджуватися на грантах, доступних із різних джерел, зокрема:

1. «Механізм відновлення України» ЄС. В межах даного проєкту ЄС надає гранти та позики на відновлення.

2. «Рахунок для України» МВФ є каналом надання грантів або позик, за допомогою якого країни-члени МВФ, їхні офіційні установи та міжурядові установи та організації надають допомогу Україні для підтримання її платіжного балансу та бюджетних потреб.

3. Рамкова програма ЄБРР у – розмірі 2 мільярдів євро для стійкості та засобів до існування, з особливим акцентом на відстрочках платежів, дефолтах і реструктуризації боргів, а також екстрене фінансування ліквідності для України.

4. Багатодонорський механізм під керівництвом Світового банку для покриття основних державних видатків, включаючи Державний фонд оплати праці, який забезпечив 1,5 мільярда доларів США у вигляді поєднання пільгових і комерційних позик [50].

Транспортна логістика найближчим часом залежатиме від реконструкції транспортних шляхів, аеропортів, мостів, а також від екологічних умов. Адже через масовані обстріли для здоров'я людей були втрачені вода і ґрунт на багатьох територіях країни. Багато з цих проблем можна вважати транскордонними, тому наслідки відчуваються не лише в Україні, а й за її межами. Витрати для економіки через непрацюючу інфраструктуру також відображаються на роботі туристичної індустрії, тому інституціоналізовані плани реконструкції інфраструктури слід розпочати якомога швидше.

За пропозицією Центру економічних і політичних досліджень (CEPR), Європейська комісія (ЄК) запропонувала створити нову спільну агенцію – Платформу реконструкції України, якою спільно керували б ЄК та українська влада. Але враховуючи різні інтереси інвесторів, ця платформа може бути не єдиною. Очікується, що Платформа відбудови України координуватиме стратегічні плани відбудови України, включаючи фінансову допомогу з-за кордону. Розробником і власником схеми має бути нещодавно створений Державний комітет реформ України [49].

Очікується, що ЄС та інші партнери нададуть допомогу для підвищення ефективності програми. Платформа планує сприяти партнерству між окремими регіонами ЄС та українськими регіонами або містами для прискорення реконструкції [50].

Щодо надзвичайних заходів, то перші кроки вже почалися. Продовження бойових дій вимагатиме встановлення або підтримки критично важливих служб і визначення пріоритетності основних заходів з відновлення. Для створення базових умов для реконструкції необхідно відновити магістральний транспорт, електро- та водопостачання. Україна могла б використати реконструкцію інфраструктури для модернізації своєї мережі зв'язку (наприклад, прокладання оптоволокна під реконструйованими дорогами). У міру відновлення доріг Україні варто подумати про прокладання оптоволоконних кабелів і підключення більшої кількості людей, навіть якщо оператори не зможуть надавати послуги протягом кількох років, у тому числі в сільській місцевості.

Оптимізація туризму почалася ще до війни і має тривати. Сприяти розвитку бізнес-кластерів необхідно за допомогою ефективною мережі та інфраструктури знань. Добре продумана політика розвитку кластерів може спонукати компанії працювати разом над розробкою комплексних проєктів, сприяти зв'язкам між підприємствами та наукою й посилювати міжгалузеву взаємодію. Перед війною українські туристичні кластери продемонстрували переваги таких об'єднань у Львові та інших містах.

Актуальним сьогодні також є розвиток та підвищення ефективності

туристичного маркетингу шляхом створення національної туристичної маркетингової організації та її філій. Для поживлення індустрії туризму необхідно розглядати туризм як комплексний продукт і розробляти набір маркетингових інструментів для стимулювання продажів. Ці заходи можуть забезпечувати лише туристичні маркетингові агентства, так звані організації маркетингу напрямків (DMO) [7].

Європейська рада з туризму (ЕТС), найвпливовіша міжнародна організація туристичного маркетингу, запросила Національне агентство розвитку туризму України приєднатися до організації та надати безкоштовне трирічне членство на знак солідарності з Україною. Рішення було прийнято на 103-му пленарному засіданні Ради з туризму Словенії, яке проходило в Люблянні з 18 по 20 травня 2022 року. Конференція зібрала керівників національних туристичних організацій (НТО) з усієї Європи та асоційованих членів ЕТС з приватного сектору. Дистанційно в якості почесного гостя взяла участь директор ДАРУ Мар'яна Олесків. Членство України в організації забезпечить доступ до всіх її ресурсів і даних досліджень. Завдяки цьому членству DART матиме кращу можливість розробити стратегію відновлення українського туризму після війни [48].

ЕТС було засновано на принципі просування туризму як каталізатора миру, розуміння та поваги, тому підтримка українського туризму відповідає поточній місії ЕТС щодо зміцнення та просування Європи як місця для міжнародних туристів через співпрацю.

Секторальне (видове) вдосконалення українського туризму залежатиме від перших етапів реконструкції туристичної діяльності, але в цілому буде продовженням існуючих тенденцій екологізації та гуманізації туризму. Основними напрямками екологічного туризму є здорові гірські походи, рафтинг, скелелазіння та спелеологія. Гуманізація туризму передбачає розвиток туризму типу відпочинку для покращення загального здоров'я та грамотності.

Екотуризм в Україні має природні ресурси, особливо Прикарпаття та Закарпаття, але інфраструктура залишається старою та не відповідає

міжнародним стандартам. Якщо відбудувати санаторно-курортний комплекс за кошти міжнародних грантів, то він зможе надавати споживачам найвищий рівень послуг. Сьогодні першими споживачами мають стати учасники бойових дій та постраждалі від військового конфлікту в Україні, а в майбутньому, коли налагодяться всі інші етапи відновлення туризму, відновиться також потік туристів з-за кордону [29].

Перспективними також є такі інноваційні види туризму, як темний туризм, особливо такі його підвиди, як тури на місця битв і тури на цвинтарі з метою поклоніння полеглим героям. Усім цим зазначеним видам туризму сприятиме гастрономічний туризм, оскільки в кожній області України є свої рецепти однієї і тієї ж страви, а також продукти кожного регіону відрізняються за смаком. Який турист встоїть перед спокусою спробувати колоритні місцеві страви? Таким чином, поживлення туристичної діяльності має базуватися на величезному ресурсному потенціалі, наявному на місцевому рівні, і буде енергійно просуватися за кордоном національними маркетинговими агентствами.

Нарешті, варто навести аргумент, що гірськолижні курорти в Україні, наприклад, нічим не гірші за словацькі та австрійські, водночас вони й дешевші. Україна – країна із середньовічними замками, яких багато на Закарпатті та Поділлі.

Для любителів міської культури Київ може стати містом муралів, створених всесвітньо відомими авторами.

Для європейських та американських туристів, які захоплюються популярним нині «urban exploration» (подорожі з метою вивчення територій та об'єктів, промислового або спеціального призначення, будь-яких занедбаних будівель), цікавим буде не лише Чорнобиль, а й міста-мільйонери, в яких нажалі тепер багато таких локацій.

Ми вважаємо, що для сприяння післявоєнному відновленню туристичної діяльності в Україні необхідна низка заходів, деякі з яких мають бути вжиті зараз. До них належать:

- становлення та відновлення військових пам'ятників для залучення туристів, іноземних інвестицій;
- створення та підтримування гідних та безпечних умов для післявоєнного туризму;
- створення туристичних компаній, які б займалися створенням екскурсійних маршрутів до місць бойових дій;
- облаштування та створення військово-рекреаційних ресурсів;
- організація масштабних маркетингових кампаній, спрямованих на привернення уваги туристів;
- підтримання інтересів сучасних туристів до України через віртуальний туризм;
- будівництво нових туристичних комплексів відповідно до вимог сучасних туристів та з урахуванням їх інтересів.

Основою формування національної туристичної політики у повоєнний період має стати уточнення важелів регіонального розвитку та державно-приватного партнерства. Використання цих інструментів у туристичній сфері може забезпечити економічне відновлення не лише окремих регіонів, а й економіки в цілому. Основою цього партнерства має стати активна взаємодія органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, представників бізнесу тощо.

Забезпечення належних умов діяльності центральних державних органів для відродження та розвитку туризму, створення відповідної транспортної та соціальної інфраструктури, розвиток національних туристичних продуктів призведе до збільшення можливостей працевлаштування та збільшення кількості туристів. Також важливо створити ефективну нормативну базу для державно-приватного партнерства. Це сприятиме максимальному залученню органів місцевого самоврядування та представників приватного бізнесу до розвитку туризму.

Загалом, щоб забезпечити відновлення туризму в Україні після війни, варто також провести наступну роботу:



1. Розвиток внутрішнього та в'їзного туризму (розробка національної маркетингової стратегії, особливо просування туристичного бренду України на зовнішніх ринках; популяризація України через участь у міжнародних промоційних, культурних, виставкових заходах, розвиток багатомовних інформаційних туристичних порталів, організація великих всеукраїнських та міжнародних заходів (конференцій, форумів, симпозіумів, виставок та експозицій, фестивалів, концертів, спортивних змагань тощо), членство в міжнародних туристичних асоціаціях, розвиток соціального та інклюзивного туризму).

2. Відновлення туристичної інфраструктури (участь інвестора в початковому процесі відновлення та реконструкції туристичної інфраструктури; надання пільгового/спрощеного фінансування для відновлення пошкодженої інфраструктури; підготовка та реалізація планів розвитку туризму на території національних природних парків України; створення списків зруйнованих туристичних об'єктів; відновлення та введення в експлуатацію частково пошкоджених та зруйнованих туристичних об'єктів, реставрація пам'яток історії та культури).

3. Інституційне забезпечення туристичної діяльності (враховуючи чинні норми директив ЄС, внесення змін до Закону України «Про туризм»; розробка та імплементація законодавства щодо осіб, постраждалих внаслідок бойових дій в Україні (військовослужбовців, членів їхніх сімей); покращення стандартів класифікації готелів, створення фондів розвитку вітчизняного туризму, запровадження різних механізмів залучення інвестицій для фінансування туризму, у тому числі краудфандінгу; розроблення якісних освітніх програм в туристичному секторі та покращення існуючих освітніх програм).

### **3.2. Перспективи розвитку незвичайних видів туризму на території**

## України після закінчення російсько-української війни

До початку російської агресії туризм був однією з найдинамічніших галузей економічного комплексу України, стимулював розвиток суміжних видів діяльності та був джерелом валютних надходжень, активно сприяв створенню нових робочих місць тощо. Відомо, що територія України має всі історичні, географічні, фізичні, соціально-демографічні та економічні передумови для розвитку внутрішнього та в'їзного туризму.

Після того, як російська армія почала повномасштабне вторгнення на територію України, внутрішній туризм не тільки не розвивався, але й мільйони людей мігрували всередині країни, що не мало нічого спільного з туризмом (7,7 млн. осіб стали внутрішніми мігрантами – це кожен шостий українець) [34].

Зараз в Україні немає абсолютно безпечних територій під час війни, що безпосередньо негативно впливає на туристичну привабливість країни, яка наразі близька до нуля. Через підвищений ризик військових інцидентів через бойові дії та порушення авіасполучення, часті масштабні обстріли та ракетні удари, серйозні пошкодження інфраструктури іноземні туристи не мають ні можливості, ні бажання відвідувати Україну.

Сьогодні масштаби шкоди, завданої стагнацією внутрішнього та іноземного туризму, не піддаються підрахунку, оскільки значні масиви території залишаються окупованими і там точаться запеклі бойові дії.

З огляду на те, що економіка ще деякий час буде залежати від нової ситуації, ключовим напрямком модернізації сфери туризму на цьому етапі є розвиток нестандартних видів туризму, в тому числі військового туризму.

Військовий туризм, як самостійний вид туризму, давно відомий світові, але зараз він користується особливою популярністю. Однією з причин популярності військового туризму є бажання людей дізнатися більше про історію тих чи інших подій і відчувати себе учасниками цих подій. Цей напрямок туристичної діяльності є досить універсальним, оскільки може задовольнити потреби туристів будь-якого віку та особливих смаків.

Військовий туризм (або воєнний туризм, мілітарі-туризм, зброярський

туризм) – вид туризму, метою якого є відвідування районів, пов'язаних з військовою справою та військовими діями.

Ідея військового туризму не нова: війни є частиною нашої історії, тому необхідно відвідувати не лише історичні пам'ятки, а й різноманітні військові об'єкти, які в свою чергу тісно пов'язані з історією, природою та архітектура країни. Військовий туризм стає невід'ємною частиною культурного туризму [11].

Ідея військових турів полягає в тому, щоб зібрати якомога більше інформації про різні історичні періоди. Військовий туризм включає замки та пов'язані з ними військові дії, а також укріплення, місця відомих битв, ДЗОТи, ДОТи, траншеї, останки обладнання, бункери, великі оборонні рубежі часів Першої та Другої світових воєн, музеї зброї, танків та військової техніки, місця поховань загиблих воїнів [31].

Військовий туризм також включає такі напрямки, як військові музеї; музеї, присвячені окремим військовим битвам і війні в цілому; меморіали, пам'ятники, місця боїв та історичних битв для всіх бажаючих, а також для ветеранів і родичів загиблих воїнів з відвідуванням існуючих і історичних військових об'єктів та полігонів, військові кораблі, підводні човни [28].

Найпопулярнішими країнами для військових туристів є США, росія, Ізраїль, Франція, Німеччина, Великобританія, Китай, Польща, Чехія та Україна. Наприклад, у 2020 році військовий туризм приніс 204,5 млн доларів США в економіку США, 256,8 млн доларів США в економіку Німеччини, 119,5 млн доларів США в економіку Ізраїлю, 114,1 млн доларів США в економіку Китаю, 56,5 доларів США в економіку Іспанії, 45,9 доларів США для економіки Франції та 45,9 доларів США для економіки Великої Британії – 45,5 млн дол [20].

У табл. 3.1 дається географічна характеристика ресурсної бази військового туризму України на прикладі російсько-української війни.

Таблиця 3.1. – Географія ресурсної бази військового туризму (2014-

2022 рр.)

Область	Місто	Пам'ятка
Донецька	Дебальцеве	«Дебальцівський котел»
Донецька	Іловайськ	«Іловайський котел»
Донецька	Донецьк	Битва за Донецький аеропорт (народження «кіборгів»)
Донецька	Слов'янськ	Бої за Слов'янськ
Донецька	Краматорськ	Бої за Краматорськ, геноцид українців (удар по вокзалу ракетою «точка-У» в квітні 2022
Донецька	Сєверодонецьк	Бої за Сєверодонецьк
Донецька	С.Піски	Бої за Піски
Донецька	Маріуполь	Бої за Маріуполь, історія виживання й порятунку з Маріуполя, геноцид українців (авіаудар окупантів по драмтеатру), героїзм та незламність – «Азовсталь» - люди із сталі, ММК ім. Ілліча.
Київська	Буча	«Бучацька різня» (місто трупів та спалених танків)
Київська	Бородянка	“Найзруйнованіше місто Київщини”.
Київська	Гостомель	Знищення російського десанту, бої за аеропорт «Антонов», знищення української «мрії» (найбільший літак світу Ан-225 Мрія)
Київська	Ірпінь	Знищення мосту «життя»
Харківська	Ізюм	Звірства та масові вбивства
Харків	Харків	Шрами війни – результати ракетних ударів та обстрілів
Херсонська	Чорнобаївка	«Побачити Чорнобаївку та померти», "День бабака", "синдром Чорнобаївки"
Одеська	Острів Зміїний	«Хто контролює Зміїний, той контролює хід світової історії»

Джерело: складено автором на основі [5; 11; 16; 28]

З табл. 3.1 видно, що об'єкти військово-туристичної бази (станом на вересень 2022 року), що належать до російсько-українського конфлікту, зосереджені в п'яти областях: Донецькій, Київській, Харківській, Херсонській та Одеській. Зауважимо, що цей перелік не є остаточним, оскільки і Чернігівська, і Сумська області мають перспективи у напрямку військового

туризму.

Крім того, з метою розвитку індустрії військового туризму в Україні, крім об'єктів, які залишилися від російсько-української війни, що почалася в 2014 році, є також багато таких об'єктів, які збереглися з попередніх військових періодів.

Загалом, українці повинні розуміти, що сталося і чого коштувала наша боротьба і перемога. Тому для нас особливо важливо розвивати такий військовий туризм, як «туризм пам'яті». Наприклад, за сприяння Держтуризму буде розроблено проект «Маршрут пам'яті»: частину знищених окупантами об'єктів збержуть для історичної довідки, щоб показати злочини держави-агресора в Україні [14].

Виходячи з досвіду Боснії і Герцеговини та Хорватії, варто звернути увагу на створення меморіалів пам'яті, віртуальних музеїв, площадок відображення бойових дій із воєнними трофеями, місць рефлексії та законсервованих будівель, в яких точились важкі бої.

Створення туристичних баз пам'яті в населених пунктах Бородянка, Гостромель, Буча, Чорнобаївка, Ізюм, Херсон, Лиман, Маріуполь відкриє новий вимір у розвитку внутрішнього туризму в Україні.

Під час російсько-української війни на території України в районах безперервних інтенсивних бойових дій було споруджено велику кількість оборонних споруд, які відіграли важливу роль у захисті життя воїнів і ходу бою. Варто зазначити, що кожна така оборонна споруда супроводжувалася, а в майбутньому їх буде ще багато, розповідями про перебіг битви та захист життя мешканців чи воїнів. Ці оборонні об'єкти мають стати історичними пам'ятками, що згадують про силу та мужність захисників України.

Ці оборонні споруди включають блокпости, траншеї та бомбосховища, які відігравали важливу роль у захисті населених пунктів або стратегічних об'єктів і займають важливе місце в історії війни. Металургійний комбінат "Азов" у Маріуполі має повне право називатися оборонним об'єктом. Велика кількість мирних жителів міста переховувалась і жила кілька місяців. Бійці

полку "Азов" протрималися 82 дні, завдяки чому українська армія змогла перегрупуватися, підготувати більше особового складу та отримати велику кількість озброєння від країн-партнерів [45].

Ще один важливий оборонний об'єкт, про який не варто забувати – це Донецький аеропорт, оборона якого розпочалася 26 травня 2014 року після того, як бойовики захопили об'єкти інфраструктури, а Збройні Сили України провели операції з розмінування території. Оборона ДАП була всього на тиждень коротша за оборону Севастополя під час Другої світової війни, але значно довша за оборону Брестської фортеці [16].

Змієвий вал під Білогородкою (Київська обл., Бучанський р-н) — тисячолітня оборонна споруда, яка також брала участь у російсько-українських війнах і не змогла бути пробита російськими ворожими військами [44].

В організації військово-історичних турів не останнє місце займають місця битв, особливо якщо це місця найбільших і кровопролитних боїв, де відбувалися певні історичні переломи.

В ході російсько-української війни особливе місце ще з 2014 року займають бої за Дебальцеве, за Донецький аеропорт, за Іловайськ (Іловайський котел), за Маріуполь, за Слов'янськ, за Краматорськ та інші. В 2022 році в період повномасштабного вторгнення росії на територію України географія таких боїв розширилась, і на сьогоднішній день такі бої можна виділити в Київській, Чернігівській, Харківській, Донецькій, Луганській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій областях і. т. д., варто виділити з цього переліку бій під Северодонецьком та за Маріуполь. Важливе місце тут також займає Чорнобаївка, яка і до російсько-української війни була сповнена переказами та історіями про перемоги українського війська (козаків), а сьогодні є об'єктом перемог, де вчергове українські війська розгромлюють війська та боеприпаси окупаційної армії.

У ході російсько-української війни з 2014 року особливе місце посідають Дебальцеве, Донецький аеропорт, Іловайськ (Іловайський котел), Маріуполь, Слов'янськ, Краматорськ та інші. У 2022 році, під час повномасштабного

вторгнення росії на територію України, географія таких боїв розширилася, і сьогодні такі бої можна вести в Київській, Чернігівській, Харківській, Донецькій, Луганській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій областях та.

Метою повоєнного військово-історичного туризму має бути вшанування пам'яті всіх загиблих та показати українцям і світу наслідки та жорстокість російсько-української війни, яка триває з 2014 року. Крім того, саме через історичну пам'ять про воєнні події здійснюється патріотичне виховання молоді та дорослих поколінь, формується особистість з почуттям громадянської відповідальності, національною свідомістю, високими духовними цінностями, сімейно-патріотичною свідомістю.

Військово-історичний туризм тісно пов'язаний з туризмом пам'яті, оскільки в його основі лежить пам'ять і вшанування всіх жертв і подій, що відбулися на тій чи іншій території. Розвиток воєнно-історичного та туризму пам'яті мають бути невід'ємними та нерозривними, що сприятиме більш детальному вивченню всіх подій та залученню якомога більшої кількості туристів.

Отже, в умовах сьогодення воєнний туризм – це той вид туризму, який в майбутньому має привертати увагу не лише українців, але світової спільноти, про що свідчить уже сьогоднішня зацікавленість закордону до воєнних подій, що відбуваються в Україні, та і до України в цілому.

### **3.3. Посилення ролі туризму як способу психологічної реабілітації для громадян України**

З початку повномасштабного вторгнення туристична індустрія країни значно занепала. Ситуацію ускладнює те, що Україна, як і більшість країн світу, ще не оговталася від пандемії. Незважаючи на жахливу ситуацію, індустрія туризму все ще бореться. Багато компаній беруть участь у волонтерській роботі, щоб підтримати військових із забезпеченням основних потреб. Вони приймають переселенців у будинках престарілих і організують їхню

подальшу подорож. Проте хочемо зауважити, що туристична діяльність виходить за рамки простого забезпечення державного бюджету, хоча ця функція надзвичайно важлива, особливо під час війни. Це також короткочасний, але ефективний метод психологічної реабілітації.

Коли країна перебуває в ситуації збройного конфлікту, це впливає на психічний та емоційний стан її громадян. Через триваючий стрес і напругу, страх і відчай люди як ніколи потребують полегшення та тимчасового спокою, навіть маленьких радощів. Добре цьому сприяють туристичні подорожі, які допомагають тимчасово переорієнтуватися і відпочити. Це позитивно позначається на здоров'ї та працездатності. Зрештою, країні й надалі будуть потрібні сильні та впевнені громадяни, готові відновлювати країну.

Туризм може бути ефективним засобом психологічної реабілітації громадян України, особливо тих, хто пережив стрес і травму після воєнних подій. Подорожі можуть допомогти людям зняти напругу та стрес, позбутися монотонного повсякденного життя та розширити кругозір. Крім того, подорожі можуть збагатити нові знання та культурний досвід людей.

Україна має багатий туристичний потенціал для психологічної реабілітації громадян. Зелені парки, музеї, пам'ятки архітектури, культурно-оздоровча діяльність сприяють збереженню позитивних емоцій і психічного здоров'я. Подорожі можуть включати відвідування природних заповідників або історичних місць, а також фізичні навантаження, які сприяють розслабленню, такі як йога, плавання або велосипедні тури. Психологічні заняття, тренінги чи інші заходи також можуть проводитися, щоб допомогти керувати емоціями та знайти спокій у світі навколо вас. Все залежить від тематики поїздки та потреб учасників. Для когось підійде активний відпочинок на кшталт катання на велосипеді чи байдарках.

Психологічний туризм може стати дієвою допомогою як для військових, так і для сімей, які пережили жахіття війни. Здійснення психотуристичних походів, які поєднують в собі комфортний відпочинок, захоплюючі екскурсії, найрізноманітніші та ефективні методи навчання («open air» форми терапії –



повний контакт з природою та культурою (подорожі до «місць сили» та центрів) духовної традиції). Прикладами таких локацій, які активно використовуються в туризмі, є ландшафтотерапія, фототерапія, евдемотерапія (терапія щастям), анімалотерапія. Місця таких турів можуть бути найрізноманітнішими: скельна фортеця Тустань, гірське село Тотоха в Медвині Київської області, село Буша у Вінницькій області, Лиса гора біля Ржшева Київської області, гора Богит у заповіднику Медобори Тернопільської області, буддистський храм «Білий Лотос» у Черкасах, Синевир — найбільше озеро Українських Карпат.

Наскельна фортеця Тустань XIII-XVI століть – унікальна в Європі пам'ятка природи та архітектури. Фортеця була потужним оборонним, митним та адміністративним центром.

Сьогодні можна прогулятися маркованими маршрутами навколо скель і піднятися на дитинець. Звідси відкривається приголомшливий вид на Сколівські Бескиди та долину села.

Скелі цікаві тим, що вони мають значно давнішу історію. Люди поклоняються стародавнім богам на цих каменях, яким 55 мільйонів років. Вони залишили по собі петрогліфи, наскальні малюнки, які можна побачити й сьогодні. Збереглися різьблені зображення вовків, які женуться за лосями, кіньми та вершниками, а також сокири та хрести.



Р

исун  
ок  
3.1 –  
Наск

ельна фортеця Тустань

Озеро Синевир – найбільше гірське озеро України. Тут розташовані чарівні гори, внесені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, кришталево

чисті водоспади, річки та озера, заповідні болота та незаймані ліси. Також для туристів відкритий унікальний для України центр реабілітації бурих ведмедів і хижих птахів.

А ще до «Синевиру» приїжджають, щоб познайомитися з душею Карпат – місцевою культурою. Тут можна побачити столярні інструменти в єдиному в Європі та другому в світі музеї дерева та столярної справи, дізнатися про побут і традиції трьохсотлітньої давнини в музеї «Старе село» та відвідати оборонні бункери лінії Арпада, яку використовувала угорська армія в Другій світовій війні.



Рисунок 3.2 – Синевир

Гора Тотоха відома як один із «пупів Землі». За енергетикою її порівнюють з Алтаєм, Байкалом і Тибетом. Перед горою стоїть табличка з написом: «Скіфське городище». охороняється державою».

Згідно з сучасним тлумаченням, «Тотоха» походить від імені єгипетського бога місяця Тота. Вчені, які дотримуються більш традиційної точки зору, вважають, що назва гори походить від тюркського слова «Тотоха» - «особливий».

Перебування на горі Тотоха дозволяє відновити енергетичну структуру людини, схильну до постійних стресів, техногенних та інших негативних впливів. Поповнюючи запас енергії, люди і після спуску з гори деякий час продовжують відчувати себе фізично і емоційно здоровими.



Рисунок 3.3 – Медвин. Гора Тотоха

Село Буша привертає увагу любителів історичних таємниць. У 2005 році в центрі села Буша історики виявили залишки трипільського житла та інші артефакти третього тисячоліття нашої ери. Збереглися тут і історичні пам'ятки пізніших періодів: дохристиянський скельний храм, залишки фортеці часів Речі Посполитої, козацький цвинтар та Гайдамацький яр.

Село Буша популярна серед художників і скульпторів своєю природною красою та багатою історією. Вони щороку приїжджають сюди подихати свіжим повітрям і часто залишають свої роботи. Завдяки зусиллям митців село Буша тепер відоме як визнане «місце сили» України, що дарує енергію та натхнення відвідувачам.



Рисунок 3.4 – Село Буша

Лиса гора – найзагадковіше і таємниче місце Києва. Згідно з давньою легендою, яку усно передавали наші предки, гігантська змія обвилася навколо землі. Вона настільки довга, що могла б повністю обігнути землю, схопити себе за хвіст.

Кажуть, ще до приходу християнства на Русь існували невідомі релігії.



Священики жили в підземеллях, де зберігалися книги і золото. Але саме тут її послідовники поклонялися своєму богу. Тут досі зберігаються давні апокрифічні та давні ієрогліфічні написи. Пізніше на гору прийшли ченці-християни і збудували тут підземний монастир, який таємним ходом з'єднувався з Печерським монастирем.

Наприкінці 80-х років, напередодні святкування 1500-річчя заснування Києва, Лиса гора отримала статус природного парку. Сьогодні залишки лисогірської фортеці є пам'яткою архітектури та об'єктом все більшого інтересу для гостей столиці.



Рисунок 3.5 – Лиса гора

На території заповідника заповідника «Медобори» знаходиться чимало історичних пам'яток, однією з яких є гора Богіт висотою 414 метрів над рівнем моря, що знаходиться неподалік села Городниця Гусятинського району Тернопільської області.

Долаючи екологічну стежку «Бохіт», перед очима відкриваються різновікові деревостани, сформовані дубами, грабами, кленами та ясенами. Це незаймана природа, у буття якої люди поки що не втручаються.

Гора Богіт відома тим, що колись на ній знаходилася найважливіша пам'ятка давньослов'янської культури – знаменита статуя Збруцького ідола (Святовита).

Найдивовижнішим і найзагадковішим є «дольмен» — своєрідні ворота. Вони викладені з двох величезних вертикальних кам'яних стовпів і одного

величезного горизонтального кам'яного стовпа.

Окрім святилищ, важливу роль у діяльності Збруцького культового центру відігравали також селища-супутники, у яких, як припускають, є 15 відомих цілющих джерел, які існують і сьогодні.

Рисунок  
3.6 –  
Городн  
иця.



Гора Бохит. Медобори

Храм Білого Лотоса — найбільша і єдина в Європі буддійська святиня, розташована в Черкасах. Він по праву вважається справжньою туристичною родзинкою центральної України. Білий Лотос — храм воїнів стародавньої лаоської секти бойових мистецтв «Ша-Фут-Фан», що перекладається як «Сім'я п'яти бойових котів». Тому на його території працює школа єдиноборств, де всі охочі можуть навчитися кунг-фу, муай-тай і основам самозахисту.

Біоенергетики стверджують, що храм містить потужне торсійне поле — потік енергії, який обертається за годинниковою стрілкою з Землі прямо в космос. Завдяки цьому люди тут наповнюються внутрішньою силою, причому в рекордні терміни.

Біля входу в храм відвідувачів зустрічають статуї древніх воїнів Архатів («тих, що перемогли ворога»), привезені з самого Тибету. А ще тут є приголомшливий артефакт — зріз 300-річного дуба з трьома з трьома серцевинами. Його привезли з кратера Холодного Яру, що утворився на місці падіння астероїда.

Легенда свідчить, коли копали фундамент під храм, виявили камінь із зображенням Будди в масці воїна. Кожен, хто займається східними єдиноборствами, відчує тут особливу вібрацію.



Рисунок  
3.7 –  
Буддистс  
ький  
храм

### «Білий Лотос»

Психологічний ефект від таких подорожей може бути тривалим, адже вони допомагають зменшити стрес, покращити настрій та знайти новий сенс життя. Крім того, ці поїздки можуть допомогти розвинути емоційні навички та навички керування стресом, що принесе користь не лише вашому психічному, але й фізичному здоров'ю. Це справді дуже цікавий і корисний напрямок для розвитку туризму.

Психологічна реабілітація за допомогою туризму може бути корисною для різних груп людей, таких як військовослужбовці, жертви війни, біженці, інваліди тощо. Такі поїздки можуть включати різноманітні заходи, які допомагають людям знайти своє місце в житті та знову відчувати себе корисними та важливими. Тобто це може бути робота з місцевими волонтерами, розвиток нових умінь та навичок, відвідування цікавих місць.

Загалом рекомендуємо такі види турів з психологічної реабілітації можливих до реалізації:

1. Тури ветеранів та АТО. Допоможуть їм відновити психічне здоров'я. Ці поїздки можуть включати різні види психологічної підготовки, консультації, спілкування з іншими ветеранами, спортивні та розважальні заходи.

2. Надання турів людям, які пережили стресові ситуації, такі як звільнення, розлучення, втрата близької людини тощо. Такі поїздки можуть включати медитацію, йогу, арт-терапію, різні види психологічних практик.

3. Підійде тур для людей, які перебувають у депресивному стані, він

допоможе відновити емоційний стан та позитивні емоції. Такі поїздки можуть включати заняття з психологом, екскурсії, заняття фітнесом, йогою, медитацією та іншими видами релаксації.

4. Тури для людей з фобіями та тривожними розладами. Їм допоможуть подолати страхи та адаптуватися до нових умов. Такі поїздки можуть включати спеціальну психологічну підготовку, яка викликає певні ситуації, щоб людина могла пережити їх і подолати свої страхи. Такі поїздки не тільки допомагають психологічно відновитися, але й корисні для загального розвитку туристичної галузі. Вони можуть привернути увагу багатьох людей, які хочуть не тільки відпочити, але й допомогти іншим. Крім того, це може стати додатковим стимулом для розвитку малотуристичних територій, зацікавлених у цьому виді туризму.

Такі поїздки можуть організувати національні та міжнародні організації, а також державні та місцеві органи влади. Вони можуть бути реалізовані за допомогою різних фінансових джерел, таких як гранти, пожертви та державні кошти. Тож, окрім планування майбутнього після закінчення воєнного стану, не забувайте жити сьогоднішнім днем. Відбудова та покращення функціонування важливих галузей економіки та туристичних послуг – можливість швидшого повернення до повноцінного життя. Тому розвиток туризму в може стати важливим інструментом психологічної підтримки громадян.

## **РОЗДІЛ 4**

### **ОХОРОНА ПРАЦІ**

#### **4.1. Аналіз стану охорони праці і заходи покращення виробничої санітарії і гігієни праці у підприємствах та організаціях туристичної галузі**

Безпека життя і здоров'я туристів є важливим елементом організації туризму. Небезпеки фізичного і соціального характеру повинні прийматися до

уваги підприємствами та організаціями туристичної галузі, яким варто мінімізувати й запобігати різноманітним ризикам загроз безпеці туристської діяльності. Забезпечення безпеки передбачає цілий комплекс заходів у рамках національного та міжнародного законодавства, що гарантують безпеку переміщення туристів по території держави, їхнього перебування, збереження здоров'я, життя і майна.

У Гаазькій декларації по туризму відзначається, що для того, щоб нормально функціонувати і розвиватися, туризм має потребу в безпеці для мандрівників і подорожуючих, як національних, так і міжнародних, і для їхньої особистої власності.

Безпека подорожей задекларована в Хартії туризму. Міжнародний досвід з розробки заходів безпеки туризму досліджується й узагальнюється Світовою організацією торгівлі.

Безпека туристів і захист у сфері туризму зв'язані з великою кількістю правил і постанов, що повинні виконуватися не тільки туристською адміністрацією, але і цілим рядом інших адміністративних органів, що працюють у різних економічних і соціальних секторах (фінанси, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища, розвиток територій, енергетика, зайнятість і т.п.), і насамперед у приватному.

В Україні діє Закон України “Про туризм”, що передбачає систему гарантування безпеки туристів та порядок продажу туристичних послуг, враховуючи розгляд усіляких ризиків, що можуть спричинити несприятливі наслідки і завдати шкоди здоров'ю туриста та його майну [18].

Згідно із Законом [18] з метою забезпечення безпеки туристів підприємства та організації туристичної галузі зобов'язані:

- інформувати туристів про можливі небезпеки під час подорожі, необхідність виконання загальнообов'язкових вимог і запобіжних чи попереджувальних заходів (медичних щеплень тощо);
- створювати безпечні умови в місцях надання туристичних послуг, забезпечувати належне облаштування трас походів, прогулянок, екскурсій



тощо;

- гарантувати спеціальні вимоги безпеки під час надання туристичних послуг з підвищеним ризиком (автомобільний, гірський, лижний, велосипедний, водний, мотоциклетний, пішохідний туризм, спелеотуризм тощо);

- забезпечувати туристів кваліфікованими фахівцями туристичного супроводу, спеціальним спорядженням та інвентарем;

- забезпечувати навчання туристів засобам профілактики і захисту від травм, попередження нещасних випадків та надання першої медичної допомоги;

- забезпечувати надання оперативної допомоги особам, які постраждали під час подорожі, транспортування потерпілих;

- оперативно інформувати органи місцевої влади та відповідальних осіб про надзвичайні ситуації, в яких опинилися туристи.

В Україні також діє міждержавний стандарт (ГОСТ 28681.1-95) “Туристично-екскурсійне обслуговування”, який передбачає порядок проектування туристичних послуг, включаючи розгляд можливих ризиків, які можуть викликати негативні наслідки і спричинити шкоду здоров'ю туриста та його майну.

Особи, які організують експлуатацію туристичних ресурсів, зобов'язані забезпечувати виконання вимог щодо охорони довкілля та охорони культурної спадщини, а також вживати заходів щодо забезпечення мінімізації або припинення шкідливого впливу на довкілля і соціально-культурне середовище та компенсувати завдані їм при цьому збитки.

Надання необхідної допомоги туристам, які опинилися у надзвичайній ситуації в межах території України, здійснюється спеціалізованими державними, комунальними та приватними службами, а також рятувальними командами, що утворюються відповідно до законодавства. Організація рятувальних команд і порядок здійснення рятувальних заходів визначаються

Кабміном в Україні. Держава забезпечує захист законних прав та інтересів іноземних туристів до законодавства та міжнародних договорів України.

Таким чином, на створення привабливих та одночасно сприятливих і безпечних умов перебування туристів і рекреантів в місцях тривалого відпочинку та тимчасового перебування впливають як технічні засоби інфраструктурного забезпечення, так і людський чинник з усіма факторами сприяння або загрози безпеці, створення умов гостинності та якості послуг.

Ефективним напрямком підвищення безпеки в туризмі є розробка та реалізація превентивних заходів, що дозволяє знизити частоту негативних подій і важкість наслідків та скоротити загальні витрати на гарантування безпеки. Прихильники такого підходу вважають, що підприємство, яке мінімізує витрати, має прагнути до того, щоб маржинальні витрати превентивних заходів були рівні маржинальним витратам ліквідації наслідків негативних подій, що відбулися (аварій, катастроф, нещасних випадків, збоїв у процесі виробництва і реалізації туристичного продукту тощо). Отже, на розробку та реалізацію превентивних заходів варто спрямовувати ресурси доти, поки сумарні/загальні витрати на гарантування безпеки не виявляться мінімальними.

Превентивні заходи підприємств та організацій туристичної галузі мають підвищити рівень безпеки в туризмі, зокрема щодо безпеки інфраструктурного забезпечення. Практика показує, що співвідношення витрат, здійснених до моменту настання негативної події і різних втрат, наприклад готелю, зокрема витрат на ліквідацію наслідків небезпеки та відновлення майна і ресурсів, дорівнює 1/15. Необхідність проведення превентивних заходів не викликає сумнівів, але на цей час не розроблена методика оцінювання, якого розміру мають бути ці заходи з матеріальної, трудової, фінансової точки зору. Крім цього, витрати на дослідження негативної події можна зарахувати як до превентивних, так і до ліквідаційних. Як бачимо, існує ряд складних і донині не вирішених питань щодо врахування усіх можливих факторів впливу на безпеку туристичних підприємств і організацій.

Ефективне вирішення проблеми безпеки у сфері туризму вимагає системного підходу, заснованого на аналізі функціонування об'єкта, виявленні найуразливіших зон і особливо небезпечних загроз, складання всіх можливих сценаріїв кримінальних дій та виробленні адекватних заходів протидії.

Працівники служби безпеки підприємств та організацій туристичної галузі мають постійно вивчати досвід експлуатації своїх інфраструктурних об'єктів і мати консультаційну взаємодію з фахівцями державних служб охорони порядку, пожежної безпеки, силових відомств.

Перехід до нової, сучасної концепції туристичної безпеки, яка передбачає застосування складної спеціальної техніки, вимагає перегляду тактичних аспектів в роботі підприємств та організацій туристичної галузі. Для цього необхідно реалізувати такі організаційні заходи: розробити детальні інструкції дій у всіх можливих позаштатних ситуаціях і надати детальні коментарі щодо їх виконання для кожного працівника; скласти короткі, багатоінформативні та зрозумілі інструкції стосовно користування засобами безпеки для туристів, у які мають бути внесені короткі правила поведінки у разі екстремальної ситуації; регулярно проводити заняття з підвищення кваліфікації персоналу служби безпеки; проводити навчання персоналу з правил користування апаратурою безпеки; організувати для персоналу періодичну (не менш одного разу на рік) перевірку знань у сфері безпеки; організувати нечисленну, але професійну інженерну службу (у межах штату служби безпеки), серед обов'язків якої було б проведення технічного обслуговування туристичних підприємств.

## **4.2. Пожежна безпека**

Вогонь, що вийшов із-під контролю, здатний викликати значні руйнівні та смертоносні наслідки. До таких проявів вогняної стихії належать пожежі.

Пожежа – неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, що розповсюджується у часі і просторі.

Залежно від розмірів матеріальних збитків пожежі поділяються на особливо великі (коли збитки становлять від 10000 і більше розмірів

мінімальної заробітної плати) і великі (збитки сягають від 1000 до 10 000 розмірів мінімальної заробітної плати) та інші. Проте наслідки пожеж не обмежуються суто матеріальними втратами, пов'язаними зі знищенням або пошкодженням основних виробничих та невиробничих фондів, товарно-матеріальних цінностей, особистого майна населення, витратами на ліквідацію пожежі та її наслідків, на компенсацію постраждалим і т. ін. Найвідчутнішими, безперечно, є соціальні наслідки, які, передусім, пов'язуються з загибеллю і травмуванням людей, а також порушенням їх фізичного та психологічного стану, зростанням захворюваності населення, підвищенням соціальної напруги у суспільстві внаслідок втрати житлового фонду, позбавленням робочих місць тощо.

Не слід забувати й про екологічні наслідки пожеж, до яких, у першу чергу, можна віднести забруднення навколишнього середовища продуктами горіння, засобами пожежогасіння та пошкодженими матеріалами, руйнування озонового шару, втрати атмосферою кисню, теплове забруднення, посилення парникового ефекту тощо.

Цілком закономірно, що повинна існувати безпосередня зацікавленість підприємств та організацій туристичної галузі у зниженні вірогідності виникнення пожеж і зменшенні шкоди від них. Досягнення цієї мети є досить актуальним і складним соціально-економічним завданням, вирішенню якого повинні сприяти системи пожежної безпеки.

Пожежна безпека об'єкта – це стан об'єкта, за якого з регламентованою імовірністю виключається можливість виникнення і розвитку пожежі та впливу на людей її небезпечних факторів, а також забезпечується захист матеріальних цінностей.

Системи пожежної безпеки – це комплекс організаційних заходів і технічних засобів, спрямованих на запобігання пожежі та збитків від неї.

Відповідно до ГОСТ 12.1.004-91 пожежна безпека об'єкта повинна забезпечуватися системою запобігання пожежі, системою протипожежного захисту і системою організаційно-технічних заходів

Системи пожежної безпеки мають запобігти виникненню пожежі і впливу на людей небезпечних факторів пожежі на необхідному рівні. Потрібний рівень пожежної безпеки людей за допомогою зазначених систем, згідно з ГОСТ 12.1.004-91, не повинен бути меншим за 0,999999 відвернення впливу на кожну людину, а допустимий рівень пожежної безпеки для людей не може перевищувати 10" впливу небезпечних факторів пожежі, що перевищують гранично допустимі значення на рік у розрахунку на кожну людину.

Об'єкти, пожежі на яких можуть призвести до загибелі або масового ураження людей небезпечними факторами пожежі та їх вторинними проявами, а також до значного пошкодження матеріальних цінностей, повинні мати системи пожежної безпеки, що забезпечують мінімально можливу імовірність виникнення пожежі.

Основними вихідними даними при розробці комплексу технічних і організаційних рішень щодо забезпечення потрібного рівня пожежної безпеки в кожному конкретному випадку є чинна законодавча і нормативно-технічна база з питань пожежної безпеки, вибухопожежонебезпечні властивості матеріалів і речовин, що застосовуються у виробничому циклі, кількість вибухопожежонебезпечних матеріалів і речовин і особливості виробництва.

На основі цих вихідних даних визначаються такі критерії вибухопожежонебезпеки об'єкта, як категорії приміщень і будівель за вибуховою і пожежною безпекою, а також класи вибухонебезпечних і пожежонебезпечних зон.

### **4.3. Інструкція з охорони праці для менеджера з туризму**

Охорона праці відіграє важливу роль як суспільний чинник, оскільки, якими б вагомим не були трудові здобутки, вони не можуть компенсувати людині втраченого здоров'я, а тим більше життя.

Менеджер з туризму зобов'язаний дотримуватись вимог законодавчих та загальних нормативно-правових актів України з питань охорони праці,

пожежної і радіаційної безпеки та безпеки життєдіяльності, а також інструктивно-методичних документів з питань безпеки життєдіяльності.

Також менеджер з туризму повинен бути ознайомлений з такими Державними міжгалузевими та галузевими нормативними актами про охорону праці як “Типове положення про навчання, інструктаж і перевірку знань працівників з питань охорони праці”; “Типове положення про інструктажі, спеціальне навчання та перевірку знань з питань пожежної безпеки на підприємствах, в установах та організаціях України”; “Положення про організацію наукової, науково – технічної діяльності у вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації”.

Охорона праці менеджера з туризму заснована на чинному законодавстві: Закон України “Про охорону праці”, Закон України “Про освіту” , Закон України “Про обов'язкове державне соціальне страхування”; Закон України “Про пожежну безпеку”, “Кодекс законів про працю” та нормативно-правових актів з питань охорони праці, пожежної безпеки, техніки безпеки та безпеки життєдіяльності.

Інструкція з охорони праці встановлює вимоги щодо охорони праці та безпеки життєдіяльності менеджера з туризму. До роботи менеджера з туризму на туристичному підприємстві допускаються особи, які мають спеціальну освіту, підтверджену документом установленої форми (дипломом), можливо навіть стаж роботи і які пройшли:

- попередній профілактичний медичний огляд. Під час влаштування на роботу менеджер з туризму проходить попередній медичний огляд, у подальшій роботі медогляди проходить періодично один раз на рік;
- інструктаж з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності на робочому місці.

Тобто, при прийому на роботу менеджер з туризму проходить інструктаж з охорони праці на техніки безпеки на робочому місці, який завершується підписом в журналі реєстрації інструктажів з охорони праці на робочому місці туристичного підприємства. Первинний інструктаж із новим працівником є

обов'язковим. Мета інструктажу – навчити його правильно і безпечно виконувати свої трудові обов'язки. Він включає такі пункти: обережне користування електроприладами (чайник, кондиціонер, комп'ютер, принтер, телефон) та оргтехнікою на підприємстві.

Менеджери з туризму більшу частину своєї роботи проводять в офісі і мають власне робоче місце. Для ефективної роботи працівника робоче місце має бути правильно організоване.

Меблі слід добирати згідно з функціональними, ергономічними, психофізіологічними і естетичними вимогами. Розміщення меблів і засобів оргтехніки має забезпечувати зручне використання їх.

Організація робочого місця менеджера передбачає:

- упорядкування і планування приміщення, в якому воно знаходиться;
- вибір і обладнання робочого місця засобами і предметами праці;
- розміщення предметів праці на робочому місці у певному порядку.

Існує декілька правил, що стосуються робочого місця. Зокрема, в туристичному офісі заборонене використання будь-яких предметів і рослин (отруйних, колючих), які можуть негативно позначитися на здоров'ї.

Оформлення туристичного кабінету повинно відповідати рекомендованим санітарно-гігієнічним, технічним нормам (освітленості, температури, вологості, швидкості руху повітря) та естетичним вимогам.

Туристичний кабінет розташовується в приміщеннях з достатнім природним та штучним освітленням, звуковою ізоляцією, необхідною кількістю розеток. Кімната повинна забезпечувати психотерапевтичний ефект. Підвищенню комфортності сприяють кімнатні рослини, акваріуми, зображення природи, гарних картинок екзотичних країн, виставлені сувеніри тощо.

Для кращого розсіювання та відбиття світла рекомендується стелю фарбувати у білий колір. Якщо вікна у приміщенні виходять на сонячний бік, то стіни краще оформляти у прохолодні тони: блакитний, зеленуватий, салатний. Для приміщень з вікнами, орієнтованими на північ, північний захід, північний схід більше підходять кольори теплої гами: жовтуватий, світло-рожевий,

пісковий. Підлога, незалежно від матеріалу, з якого вона зроблена, повинна мати темніший колір, ніж стіни.

Але сучасний дизайн іноді диктує нам зовсім інші вимоги. Оскільки туристичний офіс має асоціюватися у клієнтів з відпочинком: морем, сонцем, можна оформити його у яскравих кольорах з доданням блакитних та жовтих кольорів, а також гарно виглядають в туристичному офісі саме картинки екзотичних країн, туристичні карти, глобуси.

Під час виконання своїх обов'язків менеджер з туризму піддається діям наступних небезпечних і шкідливих факторів:

- психофізіологічна напруга;
- висока концентрація уваги;
- електронебезпека;
- пожежонебезпека;
- порушення мікрокліматичних умов в приміщенні.

Також, менеджер з туризму повинен дотримуватися затвердженого на турфірмі режиму роботи: 10:00 – 19:00.

Отже, знання й виконання усіх вимог інструкції з охорони праці є посадовими обов'язками менеджера з туризму, а їхнє недотримання – порушенням трудової дисципліни, що веде до відповідальності, встановленої законодавством України.



## ВИСНОВКИ

В кваліфікаційній роботі проведено аналіз сучасних тенденцій розвитку туристичної сфери України та розроблено напрямки післявоєнного відновлення вітчизняної туристичної галузі на перспективу. За результатами проведених у роботі досліджень можна сформулювати такі висновки і пропозиції:

1 До початку повномасштабної військової агресії російської федерації проти України туризм мав потужний регіональний та національний ресурсний потенціал. У країні сформована та функціонує система внутрішнього туризму, яка багатопланово поєднує переваги соціальної, гуманітарної та економічної сфер, орієнтуючись на інтереси, потреби та бажання туристів. Водночас органи державної влади та органи місцевого самоврядування забезпечують реалізацію національної та регіональної туристичної політики.

2 В умовах російсько-української війни вітчизняний туризм зазнав величезних втрат, з одного боку майже відсутній потік туристів, а з іншого – втрата туристично-рекреаційного потенціалу території, яка була окупована та постраждала внаслідок військових дій країни. Відновлення вітчизняного туризму після війни вимагає великих капіталовкладень та активного сприяння туристичним потокам.

3 Використання туризму для сприяння відновленню територій, зруйнованих військовими операціями, може бути перспективним. Туризм може допомогти відновити зруйновані війною райони країни, формуючи та реалізуючи подорожі до територій, які оговтуються від війни.

4 Війна в Україні не має аналогів у сучасній історії, тому неможливо провести коректну аналогію з жодною країною, яка пережила військовий конфлікт і відродила свою туристичну галузь. Не варто забувати, що бойові дії в Хорватії, Ізраїлі чи Грузії не такі руйнівні, як у нас. Те, що відбувається на українському туристичному ринку, ще не було в жодній країні, тому його відновлення буде особливим.

5 В умовах воєнного стану основними перешкодами для нормальної роботи туристичної галузі України є: зменшення світових в'їзних туристичних

потоків через заборону польотів в Україну та ризики для безпеки перебування в різних регіонах України; значна шкода туристичній інфраструктурі, а саме: готелям, музеям, театрам, історичним будівлям тощо; обмеженість туристичної інформації; відтік інвестицій з українського ринку туристичних послуг; система класифікації готелів та інших закладів розміщення туристів морально застаріла; відсутність автоматизованої системи обліку статистики туризму, за допомогою якої можна було б оцінити стан галузі, обсяги її доходів і витрат, з метою формування національної туристичної політики.

6 Аналіз збитків туризму від війни з росією здійснено в кількох аспектах: реальні витрати у вигляді зменшення податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів (у тому числі за рахунок скорочення кількості платників податків); прямі збитки через руйнування об'єктів туризму збитки непрямі збитки через зменшення майбутніх доходів від туризму необхідність відновлення туризму. Як показав аналіз, з початку російського збройного вторгнення кількість туристичних підприємств в Україні скоротилася на 10%, а загальні податки, які сплачують суб'єкти туристичної діяльності, зменшилися на 24%.

7 Загальна сума прямих збитків від знищення туристичних активів склала 400 мільйонів гривень, з них знищено 28 об'єктів та пошкоджено 21 об'єкт (без урахування культурно-культових споруд). Загальні непрямі збитки в туристичній галузі, виміряні скороченням доходів від туризму, оцінюються в 110,8 млрд грн, що становить 3% усіх непрямих збитків української економіки, спричинених російським вторгненням. Загальний попередній попит на відновлення туризму очікується на рівні 16,8 млрд. грн., що становить 0,26% від загального попиту на відновлення економіки України.

8 На основі здійсненого аналізу втрат туристичного бізнесу України від війни ми запропонували комплекс заходів поетапного відновлення діяльності туристичної сфери, який можна розділити на 5 блоків, які взаємопов'язані між собою і доповнюють ефективність один-одного: фінансове забезпечення; територіальне вдосконалення туристичних потоків (транспортна

логістика); галузева оптимізація (поєднання підприємств у кластерні утворення); покращення маркетингу шляхом створення національної туристичної маркетингової організації та її дочірніх філій; секторальне (видове) вдосконалення туризму України. Реалізація цих заходів, у поєднанні з синергетичним ефектом від їх одночасного застосування, дозволить урятувати туристичну індустрію України для нащадків.

9 З огляду на те, що економіка ще деякий час буде залежати від нової ситуації, ключовим напрямком модернізації сфери туризму на цьому етапі є розвиток нестандартних видів туризму, в тому числі військового туризму. Військовий туризм також включає такі напрямки, як військові музеї; музеї, присвячені окремим військовим битвам і війні в цілому; меморіали, пам'ятники, місця боїв та історичних битв для всіх бажаючих, а також для ветеранів і родичів загиблих воїнів з відвідуванням існуючих і історичних військових об'єктів та полігонів, військові кораблі, підводні човни

10 Коли країна перебуває в ситуації збройного конфлікту, це впливає на психічний та емоційний стан її громадян. Психологічний туризм може стати дієвою допомогою як для військових, так і для сімей, які пережили жахіття війни. Загалом рекомендуємо такі види турів з психологічної реабілітації можливих до реалізації: тури ветеранів та АТО, тури для людей, які пережили стресові ситуації, такі як звільнення, розлучення, втрата близької людини тощо, тури для людей, які перебувають у депресивному стані, тури для людей з фобіями та тривожними розладами.

Надані пропозиції можуть бути використані при розробці майбутньої Комплексної стратегії відновлення і розвитку туризму України.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний портал «Економічне відновлення України після війни». URL: <http://surl.li/bzqji>
2. Аніпко Н., Андрусак Н. Зацікавленість іноземних туристів Україною: особливості післявоєнного туризму. *Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект*: матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції. Чернівці: Технодрук, 2022. С. 323-325.
3. Андреева В. Музеї, палаци та церкви: Мінкульт оприлюднив список зруйнованих окупантами об'єктів. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/03/16/247844/>.
4. Баженова С., Пологовська Ю., Бикова М. Реалії розвитку туризму в Україні на сучасному етапі. *Наукові перспективи*. 2022. № 5 (23). С. 168-180. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5\(23\)-168-180](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-5(23)-168-180)
5. Барвінок Н.В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2022. Вип. 18. Т. 2. С. 206-217. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.2.18.206-217>
6. Біленко М.О., Цвілий С.М. Туризм у контексті сталого розвитку регіону. *Перспективи розвитку територій* : теорія і практика : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. здоб. вищої освіти і молодих учених (м. Харків, 18-19 листопада 2021 р.). Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. С. 88–91.
7. Бордун О.Ю. Формування та оптимізація геопросторової системи туристичних потоків: міжнародний, національний, регіональний та локальний рівні : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 344 с.
8. Війна в Україні може завадити відновленню туризму. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/03/1420802>
9. Втрачений курортний сезон-2022. URL : <https://suspilne.media/>
10. Гаврилюк А.М. Міжнародний досвід розвитку туризму в умовах війни та поствоєнний період. Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14-15 квітня 2022

р.). Київ : КНУКІМ, 2022. 294 с. С. 93-95. URL: [https://tourlib.net/statti\\_ukr/gavryljuk7.htm](https://tourlib.net/statti_ukr/gavryljuk7.htm).

11. Горб К.Д, Крутякова Ю.П. Нові перспективи військового туризму в Україні. *Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід*. 2020. С.87.

12. Давиденко І. В. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної системи регіону: дис. канд. екон. наук: 08.02.03. Одеса, 2006. 72 с.

13. Дворська І.В. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління?. URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>

14. Державне агентство розвитку туризму України: офіційний сайт. URL: <https://www.tourism.gov.ua/news-and-announcements>

15. Журба І., Несторишен І., Матюх С. Реалізація державної туристичної політики в контексті регіонального розвитку. Вісник Хмельницького національного університету. 2022. № 4. С. 51-61. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-9>

16. ІА «Вчасно». «Вони вистояли — не вистояв бетон», — сьогодні в Україні День пам'яті захисників Донецького аеропорту. URL: <https://vchasnoua.com/donbass/68312-vony-vystoialy-ne-vystoiav-beton-sohodni-v-ukraini-den-pamiati-zakhysnykiv-donetsko-ho-aeroportu>

17. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, зросла до майже \$138 млрд. *Київська школа економіки*: сайт. 24.01.2023. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-sumapryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosla-do-mayzhe-138-mlrd>

18. Закон України «Про туризм» від 05.09.95 р. (зі змінами, внесеними законом №2608-VI (2608-1) від 19.10.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №31. С. 241–254.

19. Запорізький обласний центр з гідрометеорології. URL : [http://zapcgm.com.ua/climatic\\_characteristic](http://zapcgm.com.ua/climatic_characteristic)

20. Зарубіна А.В., Сіра Е.О., Демчук Л.І. Особливості туризму в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-14>

21. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. 2022. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/>

22. Каїль О. О., Юхновська Ю. О. Розвиток туристичної галузі в Україні під час воєнного стану. Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25 листопада 2022 р.). Запоріжжя : НУ “Запорізька політехніка”, 2022. 770 с. С. 177-179. URL: [https://tourlib.net/statti\\_ukr/kail.htm](https://tourlib.net/statti_ukr/kail.htm)

23. Корж Н.В., Басюк Д.І. Управління туристичними дестинаціями : підручник. Вінниця : «ПП«ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с.

24. Корнієнко О.М., Зайцева В.М. Аналіз та оцінка потенціалу туристських територій : навч. посіб. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. 288 с.

25. Корнієнко О.М., Кукліна Т.С., Біленко М.О. Туристична галузь України: стан та шляхи відновлення. *Інвестиції : практика та досвід*. 2022. №22. С. 68–73.

26. Корнієнко О.М. Перспективи відновлення туристичної сфери в повоєнний період. *Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Запоріжжя, 25 листопада 2022 р. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. С. 203–207.

27. Корнієнко О.М., Цвілий С.М. Посткоронавірусна маркетингова політика утримання лояльних споживачів готельно-ресторанного продукту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2021. № 42. 50 с.

28. Корнілова Н.У, Скупенко К.Д. Військово-патріотичні тури –

сучасний напрямок внутрішнього туризму. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні*. 2019. С.42–47.

29. Мальська, М.П., Бордун О.Ю. Медичний і оздоровчий туризм (міжнародні та національні аспекти). Навч. посібник. Київ: вид-во «Каравела», 2022. 234 с.

30. Масенко В. Україна отримала на 18% менше податків від туризму через війну. URL:<https://www.the-village.com.ua/village/business/news/326993-ukrayina-otrimala-na-18-menshe-podatkov-vidturizmu>

31. Матвійчук Л.Ю. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія/ за наук. ред. проф. Матвійчук Л.Ю. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2019. 320 с.

32. Миронов Ю.Б. Шляхи післявоєнного відновлення індустрії туризму в Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. № 71, 2023. С. 64-68.

33. Михайлова Н. Хорватія: Історія у вині. *Міжнародний туризм*. 2011. № 6 (102). С. 58–61.

34. Моца А.В, Шевчук С.Н. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 6. С. 86–89.

35. Носирев О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 1 (26). С. 55-68. URL: <https://doi.org/10.33108/>

36. Поняття рекреаційних ресурсів. Види рекреаційних ресурсів. URL : <https://studfile.net/preview/9625297/page:3/>

37. Світовий Банк, Уряд України, Європейська Комісія. Україна швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення, серпень 2022. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099445109072232395/pdf/P1788430c59f110920ae4d04bd31d82c530.pdf>

38. Страшні наслідки війни з РФ: названо площу України, забруднену смертоносними предметами. URL: <https://www.unian.ua/war/zaminuvannya-v->

ukrajini-nazvano-ploshchu-ukrajini-zabrudnenu-smertonosnimi-predmetami-12119418.html

39. Рейманн М., Корнус О.Г. Розвиток туристичного бізнесу прифронтових громад в умовах війни: зарубіжний та український досвід. *Регіональна економіка*. 2023. №1. 136-144.

40. Роїк О.Р., Недзвецька О.В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*: зб. наук. пр. 2022. Вип. 46. С. 11-15. DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2022-46-2

41. Романова А. А. Управління розвитком туристичної сфери в умовах збройних конфліктів. *Modern Economics*. 2018. № 9. С. 93-104. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon\\_2018\\_9\\_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2018_9_14).

42. Росіяни зруйнували 183 релігійні споруди в Україні. Найбільше на Донеччині. URL: [https://risu.ua/rosiyani-zrujnuvali-25-religijnih-sporud-u-harkivskij-oblasti\\_n131102](https://risu.ua/rosiyani-zrujnuvali-25-religijnih-sporud-u-harkivskij-oblasti_n131102)

43. Сіра Е.О., Голубець І.М., Безрученков Ю.В. Післявоєнне відновлення туризму в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 68. С. 155-158. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct68-27>

44. Тисяча років гарантії. Як Змієві вали захищали нашу землю за часів Русі і сьогодні. URL: [https://lb.ua/society/2022/04/05/512325\\_tisyacha\\_rokiv\\_garantii\\_yak\\_zmiievi\\_vali.html](https://lb.ua/society/2022/04/05/512325_tisyacha_rokiv_garantii_yak_zmiievi_vali.html)

45. Українаінформ: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/tag-azovstal>

46. Члени Ради Безпеки ООН визнають дії росії такими, що спрямовані на знищення культурної спадщини українців. URL: [https://risu.ua/chleni-radi-bezpeki-oon-viznayutdiyi-rosiyi-takimi-shcho-spryamovani-na-znishchennya-kulturnoyi-spadshchiniukrayinciv\\_n130916](https://risu.ua/chleni-radi-bezpeki-oon-viznayutdiyi-rosiyi-takimi-shcho-spryamovani-na-znishchennya-kulturnoyi-spadshchiniukrayinciv_n130916)

47. Школа І.М. та ін. Розвиток туристичного бізнесу : навч. посіб. Чернівці : Книги–XXI, 2007. 292 с.



48. European travel commission extends complimentary membership to ukraine's tourism agency. 2022. URL: <https://etc-corporate.org/news/european-travel-commission-extendscomplimentary-membership-to-ukraines-tourism-agency/>
49. Becker, T. et al. A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine, Rapaid Response Economics, No. 1, CEPR, London. 2022. URL: <https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine.pdf>
50. The OECD-Ukraine partnership. 2022. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-architecture-of-infrastructure-recovery-in-ukraine-d768a2e4/>